

Juridiska institutionen
Handelshögskolan
Göteborgs universitet
Januari 2000

Kvinnlig könsstympning

om genomslagskraften hos internationella och nationella förbud

tillämparuppsats, 20 poäng
programmet för jur. kand.-examen

Författare: Liv Landell
Handledare : Eva-Maria Svensson

Innehåll

1 Inledning 4

1.1 Fakta om kvinnlig könsstympning 5

1.1.1 Definition 5

1.1.1 Hälsokonsekvenser 6

1.1.2 Geografisk spridning 8

1.1.3 Ursprung 9

1.1.4 Genomförande 9

1.2 Syfte, frågeställningar, förklaringsmodell och begrepp 10

1.2.1 Syfte 10

1.2.2 Frågeställningar 11

1.2.3 Metod, förklaringsmodell och begrepp 12

1.3 Avgränsning och disposition 15

1.3.1 Avgränsning 15

1.3.2 Disposition 16

2 Regler mot kvinnlig könsstympning 17

2.1 Internationella regler 17

2.2 Nationella åtgärder 20

2.2.1 Den svenska kriminaliseringen 20

2.2.2 Åtgärder i andra stater 23

3 Reglernas genomslagskraft 28

3.1 Genomslagskraft hos internationella bestämmelser 28

3.1.1 Kritik mot Kvinnokonventionen 29

3.2 Genomslagskraft hos den svenska kriminaliseringen 37

3.2.1 Den svenska lagens genomslagskraft 37

4 Jämförelse med väst 39

4.1 *Historisk jämförelse 39*

4.2 *Samtida jämförelse 42*

4.2.1 Genuskontraktet 42

4.2.2 Kvinnlig könsstymning och silikonbröst 44

4.2.3 Fri vilja 45

5 Sammanfattning och slutsatser 47

Källförteckning 50

1 Inledning

Kvinnlig könsstympning är ett samlingsnamn på ett antal ingrepp som innebär att kvinnors könsorgan utsätts för olika typer av amputation. Företeelsen rättfärdigas generellt som en kulturellt betingad sedvänja som underlättar kvinnors liv, eftersom den medför en speciell social status. En könsstympad kvinna anses vara fullständig och ha god moral. Därmed blir hon gångbar på äktenskapsmarknaden, vilket tryggar hennes framtida liv. I de samhällen där kvinnlig könsstympning är utbredd är män i allmänhet överordnade och kvinnor underordnade. Den minsta ekonomiska samhällsenheten utgörs av familjen, där mannen står för inkomsten medan hustruns försörjning sker via maken. Kvinnor lever sina liv och gör så att säga karriär i den s.k. privata samhällssfären, som är skild ifrån den offentliga som är männens revir. Arvsrätten bygger i regel på att söner ärver fäder, och det är därför viktigt för en man att vara säker på att hustrun inte får några utomäktenskapliga barn. Familjens heder och kvinnans värde är därför tätt förknippat med hennes oskuld. Könsstympning är ett sätt att säkerställa kvinnans trohet och dygd.¹

Uppgifterna på det totala antalet könsstympade kvinnor i världen varierar mellan 100 och 130 miljoner.² Man räknar med att ingreppet praktiseras i någon form i över 40 länder runt om i världen.³ Ritualen är vanligast förekommande på den afrikanska kontinenten, men de senaste decennierna har utvandrar- och flyktingströmmar medfört att ingreppet kommit blivit ett globalt problem. Juridiskt sett finns ett flertal internationella bestämmelser som syftar till att få bukt med kvinnlig könsstympning. Kvinnokonventionen⁴ och Barnkonventionen⁵ har artiklar som innebär att varje stat skall vidta de åtgärder man bedömer som lämpliga för att komma till rätta med problemet. Det är klarlagt att dessa åtgärder skall innefatta lagstiftning där förövare straffas och offer kan få skadestånd. Det står också klart att stater som inte antar sådan lagstiftning kan hållas ansvariga för övergreppen. Trots detta fortlever ritualen mer eller mindre ohejdat. Ett av hindren mot de internationella konventionerna nationella genomslag har visat sig vara att parterna är passiva. Det har också visat sig att även om en stat vidtar konventionskonforma åtgärder så återstår problemet med att förändra inställningen hos folket. Då operationerna sedan länge utgör ett obligatoriskt moment i en feminin utvecklingsprocess har ingreppet kommit att uppfattas som en kulturell sedvänja bland en majoritet enskilda människor. Det verkar vara mer komplicerat att förändra inställningen hos enskilda än hos stater.⁶ Då skall man ändå komma ihåg att det senare i sig inte är någon lättvindig process. Många stater var länge ovilliga till att ens betrakta kvinnlig könsstympning som ett problem, än mindre som ett brott mot mänskliga rättigheter. Diskussionen om kulturell relativism eller universalism var under närmare 30 år så infekterad att den hindrade FN-staterna ifrån att enas om ett internationellt förbud mot kvinnlig könsstympning.

¹ Dorkenoo E. "Cutting the Rose" s. 45ff

² Hosken F. Bilaga till "The Hosken Report" & Gunning I "Women and Traditional Practices" s. 651

³ Gunning s. 651

⁴ UN Convention on the Elimination of Discrimination against Women, resolution 34/180 -1979

⁵ UN Convention on the Rights of the Child

⁶ An-Na'Im A. A. "State Responsibility to Change Religious and Customary Law" s.177f

Man frågar varför kvinnlig könsstympning har en närmast institutionsartad ställning i människors tillvaro i så många länder. Som västerlänning och kvinna är detta åtminstone för mig vid första anblicken fullkomligt obegripligt. Vid en närmare analys kan man emellertid hitta både historiska och samtida motsvarigheter i väst. De förtydligar bilden av varför kvinnor faktiskt har en vilja till att könsstympas eller till att könsstympa sina döttrar. Det europeiska kyskhetsbältet från medeltiden påminner om en viss typ av könsstympning. Dagens s.k. kosmetiska plastikkirurgi kan ses som en liknande företeelse, om än inte en exakt motsvarighet till könsstympning.

I denna uppsats skall jag ta upp vilka nationella och internationella rättsregler som finns angående kvinnlig könsstympning. Reglerna kommer att jämföras och analysen koncentreras på bakgrunden till deras mer eller mindre otillfredsställande genomslagskraft.

Jag tycker att det är viktigt att ha klart för sig vad kvinnlig könsstympning faktiskt innebär rent konkret innan man går in på något annat över huvud taget. När man börjar teoretisera är det lätt hänt att glömma att det hela faktiskt handlar om att flickor och kvinnor får sina kroppar systematiskt demolerade utan den minsta tillstymmelse till försvarbar anledning. Det var av den anledningen som jag för (vad som känns som) en evighet sedan valde att skriva om just detta ämne. Under de månader som gått har det dock hänt att den ilska och förfäran jag kände när jag började att sätta mig in i ämnet har försvunnit när jag koncentrerat mig på ”torrare” rättsliga frågor. För att man vid läsningen av uppsatsen skall bli så medveten som möjligt om vad kvinnlig könsstympning faktiskt gör med människor har jag valt att placera faktadelen av detta kapitel redan före syfte och annan formalia.

*

1.1 Fakta om kvinnlig könsstympning

Syftet med följande del av första kapitlet är att beskriva kvinnlig könsstympning i sak samt typiska omständigheter kring ingreppet. Frågeställningarna som skall besvaras här är:

- *Vad innebär själva ingreppet rent konkret?*
- *Vilka typiska följder har det för kvinnors hälsa?*
- *Var förekommer kvinnlig könsstympning?*
- *Varifrån härstammar ritualen historiskt, geografiskt och etniskt sett?*
- *Vilka omständigheter omgärdar i allmänhet stympningen?*

1.1.1 Definition

Kvinnlig könsstympning förekommer i flera olika former. I litteraturen stöter man på varierande sätt att klassificera de olika ingreppen, vilket kan bero på att olika författare drar olika gränser mellan dem. Speciellt vad gäller s. k. sunna bör man ha i minnet att detta begrepp kan stå för ett antal olika sorters ingrepp. Följande uppdelning är alltså inte kategorisk utan skall ses som riktmärke;⁷

- **Sunna** är ett arabiskt ord som betyder tradition och som sagt används för flera olika ingrepp. Den mildaste formen av sunna är den enda som *skulle* kunna likställas med manlig omskärelse, eftersom den innebär att man enbart opererar bort huden kring klitoris,

⁷ Dorkenoo s. 8, Gunning s. 652f Hosken s. 33, Omsäter M “Den smärtsamma traditionen” s. 16 f

och alltså inte skär i något organ. Vanligt är dock att även klitoris stympas eller ”prickas” med ett vasst föremål. Här förekommer även att man skär i de inre blygdläpparna.⁸

- **Excision eller clitoridektomi** kallas det ingrepp där delar av eller hela klitoris opereras bort. Man avlägsnar ibland även de inre blygdläpparna. Excision är den mest förekommande formen av kvinnlig könsstympning.⁹
- **Infibulation** är den mest långtgående varianten av könsstympning. Ingreppet går till så att man först avlägsnar klitoris och de inre blygdläpparna. Sedan skrapar eller skär man bort kött ifrån de yttre blygdläpparna för att kunna sy ihop dem med hjälp av tråd, Akacietaggar, hästtagel eller liknande. För att urin och mensblod skall kunna rinna ut är den enda öppning som lämnas kvar ett mycket litet hål. Kvinnans ben binds ihop under c:a en månad för att läkningen skall bli effektiv. De första veckorna är hon helt orörlig, och är sedan tvungen att ha käppar till hjälp för att kunna gå.¹⁰
- **Introsision** består i att man skär i vagina och mödomshinna med kniv eller fingrar. Förekomsten av introsision är förhållandevis liten enligt medicinska rapporter.¹¹

1.1.1 Hälsokonsekvenser

Att kvinnlig könsstympning påverkar kvinnors hälsa på både kort och lång sikt har stått klart sedan länge. Följdsjukdomar och fysiska skador har under många år rapporterats av läkare och sjukvårdspersonal. Psykiska konsekvenser har inte dokumenterats i samma utsträckning, inga omfattande vetenskapliga studier har ännu inte genomförts på området.

Fysisk hälsa

Kortsiktigt riskerar kvinnans hälsa att försämrans enligt följande;¹²

- Kraftiga blödningar till följd av att vener skurits av leder till blodförlust och värsta fall till att den könsstympade förblöder.
- Chock p g a blodförlust och smärta.
- Infektioner i underlivet och urinvägarna.
- Stelkramp
- Blodförgiftning p g a osteriliserade verktyg vid kollektiv könsstympning.
- Ansamling av urin och blod (vid infibulation) som p g a att det inte kan rinna ut orsakar svullen buk och infektion. I vissa fall har detta misstolkats som att kvinnan är gravid, vilket lett till s k äremord, vilket betyder att familjemedlemmar tar livet av kvinnan i syfte att bevara släktens heder.
- Skelettfrakturer p g a att kvinnan kämpat emot under könsstympningen. Ingreppet går ofta till så att minst fyra personer håller fast den som ska könsstympas så att hon inte skall kunna slå sig fri.
- Skador på intilliggande kroppsdelar som lår, mage, urinvägar och analöppning.

⁸ Ibid.

⁹ Coomaraswami R. & Kois L. M. ”Violence Against Women” s. 190 f

¹⁰ Dorkenoo s. 8, Omsäter s. 16 f

¹¹ Sanderson L ”Against the Mutilation of Women” s. 16 & UN Fact Sheet 23 ”Harmful Traditional Practices Affecting the Health of Women and Children” s. 8

¹² Hosken s. 37ff, Dorkenoo s. 13ff, Sanderson s. 34ff

Långsiktigt riskerar kvinnans hälsa att försämrans enligt följande;¹³

- Kronisk urinvägsinfektion som kan leda till infertilitet.
- Infektioner i underlivet
- Smärta vid urinering och menstruation.
- Cystor som uppstår då urin och mensblod inte tillåts rinna ut (vid infibulation).
- Missbildad ärrvävnad gör huden oelastisk och kan vid excision komma att ”täppa till” underlivet så att könsorganen infibuleras. Detta medför smärta och problem att gå.
- Svåra förlossningar speciellt vid infibulation då kvinnan måste deinfibuleras, d v s skäras upp på nytt för att barnet skall kunna födas. Misslyckad deinfibulation medför risk för att barnet avlider eller får hjärnskador p g a syrebrist eller då man råkar skära i barnet. Utan deinfibulation dör både mor och barn.
- Tumörer där klitoris skurits bort.
- Fistlar, d v s onormala öppningar mellan vagina – urinblåsa, vagina – ändtarm, som gör att kvinnan inte kan kontrollera urinavgång och avföring. Detta medför i sin tur att hon har svårt att hålla sig ren och luktar illa, och isoleras socialt.
- Veneriska sjukdomar som HIV och Hepatit B som ofta överförs då könsstympning sker på kollektivt under ohygieniska förhållanden.
- Smärta vid samlag. Infibulerade kvinnor måste skäras upp igen vid första samlaget. I vissa fall ses det som ett mandomsprov för brudgummen att lyckas penetrera sin igensyddas brud, med eller utan kniv.
- Oförmåga till orgasm då klitoris blivit förstörd eller saknas helt.

Psykisk hälsa

Kvinnlig könsstympning orsakar allvarliga psykiska men både på kort och lång sikt.¹⁴ De psykiska konsekvenserna av kvinnlig könsstympning har dokumenterats i liten omfattning på vetenskaplig nivå. Samtliga personliga berättelser om själva stympningen som man stöter på vittnar dock om känslor som ångest, apati och självförakt. Många upplever sig mentalt skadade för livet. Att det inte gjorts vetenskapliga undersökningar är visserligen negativt, men min bedömning är att många vittnesmål talar för sig själva. Det finns visserligen ”motvikter” till själva lemlästandet som kan sägas vara kompensatoriska. Flickor kan uppleva positiva känslor av att vara upptagen i de vuxnas gemenskap med uppmuntran i form av presenter och speciell mat.¹⁵

¹³ Ibid

¹⁴ Coomaraswami & Kois s. 191

¹⁵ Dorkenoo s. 24

1.1.2 Geografisk spridning

Kvinnlig könsstympning förekommer framför allt i Afrika i länderna kring ekvatorn. Förekomsten har mer att göra med vilka folkgrupper som bor där än själva länderna och deras gränser. Exempelvis förekommer infibulation i Etiopien och Mali, men enbart bland etniska somalier bosatta där. Somalia och Sudan är de länder där denna typ av kvinnlig könsstympning förekommer i störst utsträckning. Där är det en regel snarare än ett undantag att kvinnor är infibulerade. I övrigt är den vanligaste formen i de centralafrikanska staterna excision. I Asien finns kvinnlig könsstympning i form av excision framför allt i den del av Mellanöstern som ligger nära det afrikanska ”hornet”. Vidare har Israel rapporterat att kvinnlig könsstympning förekommit bland judiska grupper med afrikansk bakgrund. I Pakistan, Malaysia och Indonesien tillämpas sunna i viss utsträckning. I Australien har kvinnlig könsstympning praktiserats bland en del av ursprungsbefolkningen. I Australien, liksom i Europa och USA rapporteras också om fall bland människor som emigrerat från afrikanska länder. I Sverige beräknar man att det bor ungefär 5000 flickor som invandrat ifrån miljöer där kvinnlig könsstympning praktiserats systematiskt.¹⁶ Kvinnlig könsstympning har på senare år spridits över hela världen och är därför numera en global angelägenhet.¹⁷

Bild 1. Karta; Kvinnlig könsstympning i Afrika och Mellan Östern¹⁸

¹⁶ Ds. 1999:3 s. 13

¹⁷ Hosken s. 42ff & bilagor

¹⁸ Dorkenoo s. viii

1.1.3 Ursprung

Ritualens historiska, geografiska eller religiösa ursprung är osäkert. Så tidigt som 3100 f Kr är det klarlagt att könsstympling existerade i området kring Nilen, men man vet inte om det uppstått där eller om det ”importerats” till Egypten av nomader. En del forskare menar att ritualen uppkommit som isolerad företeelse på olika platser, medan andra anser att den spridits från en och samma genom folkvandring och invasion. I dag är företeelsen som mest utbredd bland muslimer, men den tillämpas också av både judiska, kristna och naturreligiösa grupper. Religiösa argument har ingen explicit skriftlig grund i någon av de stora världsreligionerna. Trots detta rättfärdigas ritualen ofta som religiöst påbudet, men då rör det sig vanligen om hur religiösa ledare väljer att tolka källorna.¹⁹

1.1.4 Genomförande

Den tidpunkt då könsstymplingen genomförs varierar efter praktiska förutsättningar och beroende på tradition i den etniska gruppen. Det är vanligast att ingreppet sker på flickor mellan noll och 15 år. Infibulation görs vanligen i åldern tre till sju år. I vissa grupper sker inte stymplingen förrän kvinnan gifter sig, eller när hon skall föda barn. Den stora tendensen är att stympling utförs allt tidigare, vilket till viss del tros bero på att många äldre flickor börjar inse att ingreppet faktiskt inte är något oundvikligt som alla är tvungna gå igenom.²⁰ Vem som utför själva stymplingen varierar också något. Det vanligaste är att det är en kvinnlig släkting eller en s k barnmorska, vars yrke är just att genomföra stymplingar. Man använder sig ofta av traditionella instrument som vassa stenar, sågtandade knivar, glasbitar eller vanliga rakblad. Många gånger utförs stymplingen på platser där hygien är eftersatt, exempelvis direkt på marken. Man använder varken bedövning eller narkos, och det är vanligt att flera flickor stympas kollektivt med samma verktyg. Följden blir att offren förutom den direkta smärtan ofta får ytterligare men, som infektioner och veneriska sjukdomar. På senare tid har det blivit vanligt att välbeställda familjer uppsöker sjukhus för att låta läkare genomföra operationen i syfte att undvika de komplikationer som lätt uppstår när stymplingen görs på mer primitiva villkor. Även om chansen till överlevnad ökar på så sätt skall man komma ihåg att förfarandet är och förblir en reell amputering av vitala organ, oavsett hur det genomförs.

¹⁹ Dorkenoo s. 36 ff

²⁰ Hosken s. 35 f

1.2 Syfte, frågeställningar, förklaringsmodell och begrepp

I det följande presenterar jag uppsatsens syfte i punkter och slår fast dess frågeställningar. Efter det preciserar jag hur vissa begrepp skall förstås. Begreppen hör ihop med den förklaringsmodell jag använder mig av uppsatsens analytiska delar.

1.2.1 Syfte

Syftet med första, alltså det nuvarande kapitlet, är som sagt att beskriva kvinnlig könsstympning i sak. Det utgör en utgångspunkt för samtliga kommande kapitel. I det andra kapitlet är syftet att:

- redogöra för bakgrunden och innebörden av de internationella regler som underförstått eller uttryckligen förbjuder kvinnlig könsstympning. Närmare bestämt kommer jag att ta upp de internationellt etablerade mänskliga rättigheterna eftersom de i princip innebär ett förbud mot kvinnlig könsstympning. De uttryckliga förbuden återfinns i de speciella konventionerna.
- redogöra för vilka rättsliga åtgärder som Sverige och andra länder har vidtagit för att motverka kvinnlig könsstympning, och hur dessa förhåller sig till de internationella förpliktelser som föreligger.

Tanken är att första och andra kapitlet i första hand skall vara beskrivande. Här kommer rättsreglernas bakgrund och innebörd att presenteras utan närmare analys. I tredje kapitlet är syftet däremot att:

- undersöka *varför* de internationella och nationella bestämmelser som finns har visat sig ha mer eller mindre otillfredsställande genomslagskraft i praktiken.

Avsikten är att tredje kapitlet skall ge en bild av vilka brister som föreligger när det gäller enskilda regler som berör kvinnlig könsstympning och av vilka skäl dessa brister finns. Här kommer jag att använda mig av uppsatsens förklaringsmodell, vilket kortfattat betyder att jag analyserar problemen utifrån rättens och samhällets struktur. Avsikten med fjärde kapitlet är att:

- analysera den sociala strukturen i miljöer där kvinnlig könsstympning praktiseras och titta på om och i så fall hur denna struktur påverkar ritualens existens och reglernas effekt.

Kvinnlig könsstympning kan på ytan verka vara en primitiv och främmande ritual. Min uppfattning är emellertid att ingreppet endast är ett ovanligt brutalt uttryck för en samhällsstruktur som i grunden liknar den västerländska. Skillnaden är att denna mycket tydliga kontroll av kvinnor och deras sexualitet inte längre förekommer i väst. Icke desto mindre kan man dra historiska paralleller, varför syftet i fjärde kapitlet också är att:

- jämföra kvinnlig könsstympning med vissa företeelser i västerländsk historia.

Även om det vid första anblicken kan verka långsökt vill jag påstå att kvinnlig könsstympning i tredje världen i stor mån motsvaras av kosmetisk plastikkirurgi i västvärlden. Det är min uppfattning att båda operationerna är speglingar av en patriarkal struktur där kvinnor genomgår en genusformerande process i vilken dessa ingrepp utgör liknande komponenter.²¹

²¹ Begreppet genus förklaras under 1.2.3.

Dessutom sker de ofta på andra kvinnors initiativ och eller enligt kvinnans egen vilja. Jag har därför för avsikt att resonera kring den s.k. fria viljan och ifrågasätta om man verkligen kan tala om något sådant i det här sammanhanget. Mot bakgrund av det är syftet med fjärde kapitlet sålunda även att:

- jämföra kvinnlig könsstymning med estetisk plastikkirurgi.
- diskutera begreppet fri vilja och vad det egentligen innebär.

Förhoppningsvis förmedlar kapitlen 3 och 4 tillsammans en rimlig förklaring till varför kvinnlig könsstymning i dagsläget är så svårt att stoppa enbart med hjälp av rättsregler. Femte kapitlet avslutar uppsatsen och syftar till att sammanfatta den genom slutsatser utifrån de frågeställningar som följer närmast.

1.2.2 Frågeställningar

Första kapitlets frågeställningar har redan presenterats varför jag inte upprepar dem.

Andra kapitlet skall besvara följande;

- *Är kvinnlig könsstymning ett brott mot de internationella mänskliga rättigheterna?*
- *Vilka internationella bestämmelser finns speciellt angående kvinnlig könsstymning och vad innebär de?*
- *Vilka svenska bestämmelser finns speciellt angående kvinnlig könsstymning och vad innebär de?*
- *Hur förhåller sig de svenska reglerna till de internationella?*
- *Vilka inhemska bestämmelser angående kvinnlig könsstymning finns i andra länder än Sverige?*
- *Hur förhåller sig dessa regler till de internationella?*

Tredje kapitlet skall besvara följande:

- *Vilka egenskaper hos de internationella konventionerna gör att deras genomslagskraft har visat sig otillfredsställande?*
- *Påverkar folkrättens allmänna juridiska struktur Kvinnokonventionens genomslagskraft och i så fall hur?*
- *Beror de internationella reglernas svaga effekt på staternas oförmåga att implementera dem effektivt?*
- *Påverkas reglernas genomslagskraft av skillnaden mellan olika staters definition av mänskliga rättigheter respektive kulturella traditioner?*
- *Påverkas reglernas genomslagskraft av enskildas syn på kvinnlig könsstymning?*

Fjärde kapitlet skall besvara följande:

- *Har det historiskt sett funnits några västerländska företeelser som kan liknas vid kvinnlig könsstymning av idag, och vilka är de?*
- *Hur ser strukturen i allmänhet ut i samhällen där kvinnlig könsstymning praktiseras?*
- *Hur ser genuskontraktet²² ut i dessa samhällen?*
- *Hur ser den svenska och västerländska samhällsstrukturen ut?*
- *Hur ser genuskontraktet ut i väst?*
- *Vilken roll spelar kvinnlig könsstymning i den genusformerande processen²³ för kvinnor i de miljöer där det praktiseras?*
- *Vilken roll spelar estetisk plastikkirurgi för kvinnors genusformerande process i västvärlden?*
- *Vad innebär fri vilja, och varför upplever kvinnor en vilja att genomgå kvinnlig könsstymning respektive kosmetisk plastikkirurgi?*

²² Begreppet genuskontrakt förklaras under 1.2.3.

²³ Innebörden av genusformerande process förklaras under 1.2.3

1.2.3 Metod, förklaringsmodell och begrepp

Jag har valt att använda en särskild förklaringsmodell i de analytiska delarna av uppsatsen. Den skall ses som en typ av bas för mina resonemang även om jag inte uttryckligen hänvisar till den hela tiden. Förklaringsmodellen inbegriper olika begrepp vars innebörd i just denna uppsats bör klargöras. I några fall rör det sig bara om ord som normalt inte är synonyma men som alterneras här för att texten skall bli lättare att läsa. I andra fall är det fråga om begrepp som är etablerade inom feministisk rättsteori. Eftersom man stöter på varierande innebörd av dessa begrepp hos olika författare är det nödvändigt att slå fast vilken mening de skall ha just här. Den främsta anledningen till att jag använt mig av begrepp ifrån feministisk rättsteori är att det är inom just denna lära som jag hittat mest material till uppsatsen. Min utgångspunkt var från början inte att använda mig särskilt av denna disciplin, men eftersom jag råkat stöta på många svar ur just den har det fallit sig naturligt att anamma relevanta begrepp. Jag gör dock inte anspråk på att tillämpa feministisk rättsteori fullt ut, utan tar viss hjälp av ämnet genom just några av begreppen. Min ambition med uppsatsen är att använda en *gränsöverskridande metod* i stället för den traditionellt rättspositivistiska. Där söker man en korrekt rättslig lösning genom att skilja ut juridiskt relevanta faktorer. Man håller sig inom en etablerad gällande rätt och resonerar sig fram till att slutgiltigt, bindande svar.²⁴ Min avsikt är att även söka svar även utanför juridiken, med risk för att ge ett ”flummigt” intryck. Att finna lösningar bortom lag och rätt är centralt även i feministisk rättsteori.²⁵ När man försöker komma till rätta med en företeelse som kvinnlig könsstymning är det nödvändigt att hitta lösningar som inte endast baserar sig på gällande rätt utan även på annan kunskap, eftersom problemet är av komplex karaktär och inte med framgång kan analyseras utifrån ett enda perspektiv. Den feministiska rättsteorin har inspirerat mig till detta tänkesätt, även om jag alltså inte uteslutande använder mig av den.

Förklaringsmodellen kretsar kring begreppet *struktur*. I analysen kommer jag återkommande att granska sambandet mellan struktur, företeelser och regler. Med struktur avser jag ett slags mönster av grundvärderingar som uttalat eller outtalat finns i människors medvetande. Mönstret genererar konsekvent en vissa företeelser. Jag betraktar exempelvis kvinnlig könsstymning som en sådan strukturellt betingat företeelse. Olika djupliggande föreställningar och åsikter om kvinnor är formar ett mönster som tillåter könsstymning och i stor skala i ett visst samhälle. I uppsatsen talar jag om *patriarkal*²⁶ struktur. Med det menar jag ett mönster där en patriarkalisk ordning styr människors beteende, moral och regler. I ett patriarkaliskt samhälle finns en grundnorm där män är överordnade och kvinnor underordnade. Man har alltså att göra med en hierarkisk ordning där mannen tillhör den privilegierade gruppen.²⁷ I dessa miljöer har det visat sig finnas grogrund för företeelser som kvinnlig könsstymning.²⁸ Som sagt kommer jag inte bara att analysera själva företeelsen kvinnlig könsstymning med hjälp av begreppet struktur. Jag kommer att använda samma tankegångar för att granska de rättsregler som finns angående ritualen. Rättsreglerna ser jag som ett slags reaktion på företeelser och beteenden, men också som en separat yttring av strukturen. De innehåller också en mer eller mindre outtalad norm. När regler skapas är de liksom de sakförhållanden de styr präglade av underliggande mönster. Rör det sig om mönster där det maskulina är normerande blir dessa regler vanligen mindre effektiva när det gäller att bemöta kvinnors typiska behov än mäns dito. Regler kan alltså också betraktas som strukturellt betingade och analyseras med den utgångspunkten.

²⁴ Strömberg T. ”Rättsfilosofins historia i huvuddrag” s. 54f

²⁵ Lindblom A-K ”Begrepp och verklighet” s. 40f

²⁶ Ordet patriarkat kommer av gammalgrekiskan och betyder fritt översatt från gammalgrekiska fädernesvalde.

²⁷ Moller Okin S. ”Justice, Gender and the Family” s. 65f

²⁸ Gunning s. 657f

I feministisk rättsteori brukar man skilja mellan *kön* och *genus*. Det förekommer olika definitioner av dessa begrepp i feministisk litteratur. Jag har försökt att knyta an till de som ser genus som ett resultat av social utveckling.²⁹ Med kön avser jag det biologiska könet, medan genus kan liknas vid en typ av socialt kön. Socialt kön är dock inte exakt detsamma som genus eftersom genus brukar ses som någonting mer än bara motsatsen till biologiskt kön. Genus är ett vitt begrepp som i stället omfattar samt är vidare än både biologiskt och socialt kön. Människor föds med ett fysiskt kön. Begreppet kön är alltså definitivt eftersom könet förblir detsamma livet igenom.³⁰ Genus kan definieras som resultatet av en utvecklingsprocess, och är sålunda relativt. Genus skapas i förhållande till andra människors genus, deras uppträdande och föreställningar.³¹ Man brukar tala om två genus, det maskulina och det feminina. Betydelsen av ordet *kvinnlig* skiljer sig i uppsatsen ifrån innebörden av begreppet *feminin*, liksom betydelsen av *manlig* skiljer sig ifrån *maskulin*. Kvinnlig respektive manlig står för den fysiska egenskapen att ha ett visst kön, medan feminin och maskulin på motsvarande vis hör ihop med genus.³² I uppsatsen använder jag vanligen orden kvinna respektive man i stället för ”människor som har utvecklat feminint respektive maskulint genus” för att det blir enklare att läsa, även om den långa formuleringen i flera fall vore mer korrekt.

Utvecklandet av ett genus sker genom vad jag har valt att kalla en *genusformerande process*. Med det avser jag en utveckling där ett antal företeelser och händelser samverkar systematiskt på olika sätt för kvinnor och män och därför resulterar i att de anammar skilda genus. Eftersom de två genusformerande processerna är konsekventa leder de till en beständig ordning, som legitimerar och underhåller dessa processer.³³ Man kan kalla den genusformerande processen för en form av socialisering. Utvecklingen är normerande och människor som inte går igenom den uppfattas som annorlunda eller rent av onormala.³⁴

Med *genuskontrakt* avser jag det typiska förhållandet mellan människor med feminint respektive maskulint genus, kvinnor och män. Genuskontraktet hör alltså ihop med den genusformerande processen, eftersom kvinnor och män samtidigt som de utvecklar ett genus grupperar sig omkring det mellanrum som kan sägas vara genuskontraktet. Om man som utgångspunkt för den västerländska genusformerande processen bortser ifrån fysiska skillnader och i första hand betraktar kvinnor och män som neutrala personer uppdelade i gruppen A och gruppen B blir maktfrågan i sammanhanget uppenbar. Gruppen A innehar genomgående styrande positioner och befolkar i högre utsträckning det offentliga rummet än gruppen B. Gruppen B, som i grunden består av samma sorts människa som gruppen A, forceras in i en svagare privat sfär. Detta sker implicit genom en kausal process, där gruppen B successivt kopplas samman med en viss typ av aktivitet, vilken så att säga kontamineras och förknippas med gruppen B. Man betraktar till slut viss verksamhet som naturligt tillhörande den ena eller andra gruppen, och förväntningar på hur de olika grupperna skall uppföra sig genereras. Med detta rumsliga och mentala *isärhållande av könen* följer i regel även en *hirarkisering* av maskulina som överordnade feminina värden.³⁵ Isärhållandet av könen kan enligt min mening översättas till ett isärhållande av feminint respektive maskulint präglad rätt. I folkrätten finns vissa etablerade föreställningar om verkligheten som uttrycks

²⁹ Moller Okin s. 6 f

³⁰ Transsexuella undantagna.

³¹ Svensson E ”Genus och rätt” s. 12

³² Holm U. Stencilmaterial

³³ Hirdman Y. ”Genussystemet” s. 76

³⁴ Björk N. ”Under det rosa täcket” s. 25

³⁵ Hirdman s. 76 ff

genom hierarkiserade *dikotomier*.³⁶ En dikotomi kan förstås som en kategorisk enhet vars delar är varandras motsatser och förstås i förhållande till varandra.³⁷ I folkrätten rör det sig om ordpar som offentlig – privat, politisk – social, stat – icke stat. Dessa par fungerar styrande³⁸ och förknippas informellt med dikotomin maskulin – feminin, varför de utsätts för en över- underordning där det maskulint förknippade begreppet är det primära.

När jag använder begrepp som *västvärlden*, i-länder, u-länder och liknande är det för att jag inte har hittat någon bättre benämning. Det är inte meningen att nedvärdera någon grupp länder. Så gott som alla de afrikanska länder där kvinnlig könsstympning förekommer brukar kallas för utvecklingsländer, och det är här problemet är som störst. När jag skriver u-länderna avser jag därför endast de afrikanska länder där kvinnlig könsstympning praktiseras. Med väst- eller i-länderna avser jag främst västra Europa, men också USA och Australien. Jag återkommer till detta senare angående uppsatsens avgränsning. För övrigt använder jag ibland begreppen *land* och *stat* om varandra. Jag är medveten om att den folkrättsliga definitionen av en stat är snävare än ordet land och har försökt skriva stat när det är nödvändigt, särskilt angående traktaträtten. När jag använder uttryck som *länder där könsstympning förekommer*, och liknande avser jag endast de platser där kvinnlig könsstympning har utförts systematiskt under mycket lång tid. Hit räknar jag alltså inte de länder som har ställts inför problemet genom migration under senare decennier. Vidare utesluter jag ibland ordet kvinnlig och använder endast könsstympning. Om manlig könsstympning avses kommer framgår detta explicit.

När jag talar om *kvinnor* inkluderar jag underförstått alltid också *flickor*. De konventioner som innehåller bestämmelser som explicit syftar till att motverka kvinnlig könsstympning är Kvinnokonventionen och Barnkonventionen. Faktum är att barn är utsatta för ritualen i avsevärt större utsträckning än vuxna kvinnor.

I texten talar jag vidare om kvinnlig könsstympning som *ingrepp*, *ritual*, *operation* et c. om vartannat. Detta beror främst på att jag försökt göra språket lättläst. Jag är medveten om att begreppens innebörd normalt skiljer sig åt och om att vissa av dem är mer neutrala än andra. Meningen är att de inte ska avvika allt för mycket ifrån sammanhanget. De skall alltså ses som synonymer. Vissa författare väljer andra namn, som kvinnlig omskärelse eller genitalkirurgi,³⁹ för behålla en neutral attityd till det hela. Eftersom *female genital mutilation* dock är det vedertagna internationella begreppet har jag valt det. Dessutom är min inställning till kvinnlig könsstympning inte neutral. Efter att ha studerat ämnet är jag övertygad om att ingreppet inte är en sedvänja som kan rättfärdigas med kultur, utan ett brott mot kvinnors rätt till liv, hälsa och kroppslig integritet.

³⁶ Lindblom s. 30 f

³⁷ Svensson s. 56 f

³⁸ Linblom s. 26

³⁹ Gunning s. 651

1.3 Avgränsning och disposition

1.3.1 Avgränsning

Det finns regler för hur sjukvårdspersonal och socialtjänst skall hantera kvinnlig könsstympning. Jag har valt att inte gå närmare in på dem av utrymmesskäl. I stället kommer jag att koncentrera uppsatsen på lagen mot könsstympning när det gäller svensk rätt och dess inställning till företeelsen. Internationellt sett kommer jag att fokusera på Kvinnokonventionen och Barnkonventionen eftersom de innehåller artiklar som direkt syftar till att få bukt med kvinnlig könsstympning. Av de båda har jag av flera skäl valt att fokusera på Kvinnokonventionen. För det första är det min slutsats att det var Kvinnokonventionen som blev ett slags katalysator för ökat internationellt och nationellt arbete mot könsstympning. Den följdes av en rad andra internationella deklARATIONER, handlingsplaner och konferenser som tidigare inte funnits. Barnkonventionen är förvisso juridiskt bindande för parterna. Icke desto mindre innebär den inget nytt när det gäller kvinnlig könsstympning, även om den är en viktig bekräftelse av Kvinnokonventionen. Vidare har Kvinnokonventionen kritiserats mer än Barnkonventionen. Uppsatsen tar fasta på denna kritik vid analysen av de internationella reglernas effektivitet.

När jag behandlar internationella och nationella reglers överensstämmelse kommer jag i vissa fall fram till att dessa inte stämmer och konstaterar sålunda att staten ifråga inte har uppfyllt sin folkrättsliga förpliktelse. På grund av det begränsade utrymmet har jag valt att inte gå in på om och i så fall hur en sådan stat skall ställas till svars för sin underlåtenhet.

Rörande nationella regler mot könsstympning i andra länder än Sverige har jag valt att begränsa mig till situationen i några av de afrikanska stater där problemet är som störst, samt några få av de västerländska. Att jag lämnar ute många enskilda afrikanska stater, Mellanöstern och Asien beror inte på att jag vill ignorera de problem man har där. För att uppsatsen inte skall svälla ut av fakta utan leda fram till en koncentrerad analys har jag dock varit tvungen att begränsa dess innehåll. De länder jag har valt ut bedömer jag som representativa när det gäller både tillvägagångssätt och problematik. Kvinnlig könsstympning är inte längre ett problem enbart i de länder där ritualen har funnits i flera tusen år. Folkgrupper som praktiserar könsstympning har som utvandrare eller flyktingar bosatt sig på olika platser runt om i världen i så stor utsträckning att man kan tala om ett världsomfattande problem inte bara ur mänsklig utan även geografisk synvinkel. Vad gäller enskilda länder så kommer uppsatsen att koncentreras kring Sverige och hur man gått till väga rättsligt här. Detta dels för att jag är utbildad till svensk jurist, dels för att den svenska lagstiftningen är ovanligt långtgående internationellt sett. Vidare för jag ett övergripande resonemang om definitionen av brott mot mänskliga rättigheter kontra kulturella sedvänjor. Då kommer Sverige att betraktas som en del av en grupp västerländska stater medan utvecklingsländer med långvariga stympningsproblem betraktas som en annan grupp.

I första hand fokuserar uppsatsen på hur problemet med kvinnlig könsstympning ser ut idag och hur rätten förhåller sig till detta i nuläget. För att helhetsbilden skall bli så klar som möjligt kommer jag även att redogöra för ritualens historiska bakgrund. Jag kommer att blicka tillbaka på tidigare västerländska företeelser och dra paralleller till dagens s.k. tredje värld. Hur kvinnor tidigare betraktades och behandlades här påminner starkt om hur kvinnor idag ses och bemöts i de länder där könsstympning är utbredd. Likheter påminner om att denna till synes barbariska ritual trots allt inte är så främmande som kan tyckas om man betraktar den isolerad i tid och rum.

1.3.2 Disposition

Detta första kapitel innehåller som sagt, förutom formaliteter, en konkret beskrivning av kvinnlig könsstympning som företeelse. Även andra kapitlet är deskriptivt så till vida att jag där kommer att presentera internationella och nationella regler som finns rörande kvinnlig könsstympning, utan att penetrera reglernas konstruktion eller faktiska genomslagskraft. Den analysen är i stället dominerande i tredje kapitlet. Här fokuseras på *varför* förekomsten av kvinnlig könsstympning inte avtar märkbart, trots att det faktiskt finns regler att tillgå. Analysen görs med hjälp av förklaringsmodellen. Perspektivet bygger dels på feministisk rättsteori, dels på idéer om s.k. kulturell relativism när det gäller de internationella bestämmelserna. Tredje kapitlet koncentreras med andra ord på analys av rätten. Fjärde kapitlet söker i stället förklaringar till reglernas dåliga effekt genom att titta bortom juridiken. Här är analysen inriktad på könsstympning som samhällelig företeelse och vilka mönster det är som möjliggjort för ingreppet att anta en djupt och brett etablerad form i människors medvetande och tillvaro. För att komma fram till vad som är ritualens kärna har jag valt att dra paralleller med fenomen i västvärldens historia och samtid, eftersom jag upplever att det är lättare att förstå en främmande problematik genom att ”översätta” den till något som man själv så att säga har upplevt inifrån. Slutligen är femte kapitlet en reflekterande sammanfattning av uppsatsen. Här kan jag förhoppningsvis ge svar på mina frågeställningar och även komma med ett eller annat konkret förslag på hur man i fortsättningen skulle kunna gå till väga för att få bukt med kvinnlig könsstympning.

2 Regler mot kvinnlig könsstympling

Syftet med detta kapitel är att redogöra för hur rätten förhåller sig till kvinnlig könsstympling. Eftersom ingreppet är ett globalt problem kommer både internationella och nationella regler att behandlas.

2.1 Internationella regler

På 1950-talet började man inom FN att uppmärksamma problemet med kvinnlig könsstympling. Utvecklingen gick ändå trögt. Frågan fick ingen bredare uppmärksamhet och handlingskraftiga åtgärder lyste med sin frånvaro under många år. Efter andra världskriget fanns en vilja hos många medlemsstater att förverkliga innehållet i deklARATIONEN för de mänskliga rättigheterna (vilken jag strax återkommer till). De såg könsstympling som ett hot mot detta. Mot deras strävan förekom seglivade argument i den mellanstatliga debatten som ifrågasatte det riktiga i att eliminera ritualen. När ECOSOC 1958 ombad WHO att genomföra en studie för att kartlägga kvinnlig könsstympling och medel för att eliminera ingreppen, menade WHO att fritt översatt att ”de rituella operationerna i fråga baseras på social och kulturell bakgrund, och är därför något som WHO saknar kompetens att undersöka.” Organisationen avvisade ännu ett anbud ifrån ECOSOC samt en likadan förfrågan ifrån en grupp afrikanska FN-delegater 1961 med samma motivation.⁴⁰ Därefter dröjde det c:a 20 år innan nya initiativ togs av FN. Den största anledningen till att Världssamfundet förhöll sig passivt under så lång tid var att många ansåg att problemet med kvinnlig könsstympling vara kulturellt betingat och dessutom hörde till den s.k. privata sfären.⁴¹ 1975 inledde FN emellertid ”Kvinnans decennium” och kvinnlig könsstympling hamnade åter igen på agendan bland annat tack vare svenska representanter. När Kvinnokonventionen antogs 1979 utgjorde den ändå en del av en ny, mer offensiv utveckling av den internationella situationen och rätten till kvinnors fördel. I och med Kvinnokonventionen fanns för första gången ett uttryckligt folkrättsligt stöd för att bekämpa könsstympling. De tidigare argumenten som hänvisar till kulturell relativism försvagades tack vare att konventionen slog fast att kvinnlig könsstympling är ett brott mot mänskliga rättigheter.⁴² Tio år senare bekräftades detta genom Barnkonventionen.

Artiklarna i Kvinno- och Barnkonventionen kom till trots att ingreppet redan tidigare hade kunnat behandlas som brott emot allmänna mänskliga rättigheter. Då var problemet dock som sagt att FN tolererade resonemang som gick ut på att stympling var en kulturellt försvarbar tradition. I princip hade Världssamfundet redan på 1950-talet kunnat slå fast att ritualen verkligen var ett brott mot de mänskliga rättigheterna. På grund av debatten om kulturell relativism blev det inte så. Om man tittar på de dokument som då fanns är det ändå tydligt att kvinnlig könsstympling borde ha klassats som ett övergrepp mot mänskliga rättigheter långt tidigare än vad som blev fallet. I *FN-stadgan* från 1945 framgår genom artikel 1 punkt 3 att det bland Världssamfundets grundläggande principer finns den om en ”strävan mot internationellt samarbete genom att betona och uppmuntra respekt för mänskliga rättigheter för alla utan åtskillnad på grund av ras, kön, språk eller religion” (fri översättning). 1948 antog Generalförsamlingen *Universal Declaration of Human Rights*, UDHR, som kommit att fungera som referensram för många av medlemsstaternas nationella konstitutioner. Mycket

⁴⁰ Dorkenoo s. 60ff

⁴¹ ”Harmful Traditions ...” s. 4

⁴² Ibid s. 39

tyder på att de rättigheter som uttrycks i UDHCR har fått sedvanerättslig status.⁴³ Min utgångspunkt i fortsättningen är att rätten till liv och frihet ifrån tortyr de facto har sedvanerättslig status. Detta grundar jag på det stora antal dokument som faktiskt finns rörande mänskliga rättigheter,⁴⁴ och på den allmänna internationella rättsutvecklingen under senare tid. Den internationella domstolen ICJ har i flera uttalanden antytt detta, och exempelvis talat om ”den mänskliga personens basala rättigheter”.⁴⁵ Under 90-talet har man vidare inrättat två internationella krigsförbrytartribunaler där framför allt brott mot rätten till liv varit på agendan⁴⁶

Deklarationen förbjuder all diskriminering som grundas på kön och tillförsäkrar var och en likhet inför lagen och samma skydd från diskriminering p.g.a. kön. Den garanterar vidare rätten till liv, frihet och personlig säkerhet samt lika skydd mot diskriminering i strid med deklamationen.⁴⁷ Eftersom det enligt ovan har konstaterats att könsstympling utgör en kränkning av rätten till liv och hälsa är det min slutsats att Kvinnokonventionen egentligen inte innebar något nytt, utan endast bekräftade gällande internationell rätt. Kvinnokonventionens artikel **5a** tar sikte på kvinnlig könsstympling genom formuleringen:

*State Parties shall take all **appropriate measures**
to modify the social and cultural patterns of conduct
of men and women, with a view to achieve the elimination
of **prejudice and customary and all other practices** which are based on
the idea of the **inferiority or the superiority of either of the sexes**
or on **stereotype roles of men and women.***

Som synes är det inte uttalat att artikeln den omfattar kvinnlig könsstympling. Det råder ändå ingen tvekan om att ritualen är en av de s.k. skadliga sedvänjor som avses. Fritt översatt har FN:s Centre for Human Rights i Genève definierat en traditionell sedvänja som något som ”återspeglar värderingar och tro hos en samhällsgrupp under en period som sträcker sig över flera generationer, varav vissa är gynnsamma för alla gruppledmedlemmar, medan andra är skadliga för en speciell grupp, som kvinnor.” Vidare specificerar sig institutet genom att slå fast att: ”dessa skadliga traditioner inkluderar kvinnlig könsstympling; tvångsmatning av kvinnor; tidiga äktenskap; de olika former av tabun som hindrar kvinnor från att kontrollera sin egen fertilitet, näringsförbud och traditionella förlossningsseder; sonpreferens; mord på spädbarn med kvinnligt kön; tidiga graviditeter och hemgiftspriser.⁴⁸ Det står alltså klart att Kvinnokonventionen förkastar kvinnlig könsstympling. Detsamma gäller Barnkonventionen som antogs 1989 och syftar till att stärka barns rättigheter i världen, ge dem egna och självständiga rättigheter och att ge dem fullt människovärde. Principen om barnets bästa, vikten av att lyssna på barnet, principen om barnets rätt till liv och utveckling och varje barns rätt att utan diskriminering åtnjuta sina rättigheter är fyra grundmoment på vilka konventionen vilar. I Barnkonventionens artikel **24 p. 3** kan man läsa att:

⁴³ Wallace ”International Law” s. 208. Sedvanerätt uppstår då det är staternas uppfattning, ”opinio juris”, att ett visst uppträdande, ”usus”, är korrekt. De är då bundna att följa denna norm. I detta fall utgörs usus av innehållet i den från början retoriska deklamationen, och det är därför bindande för staterna.

⁴⁴ South Africa West Namibia Case, via Esperanza Hernandez-Truyol B. ”Human Rights through a Gendered Lens” s. 16

⁴⁵ Barcelona Traction Case art 33-34

⁴⁶ Wallace, s 218ff

⁴⁷ Ibid ,

& ”Harmful Traditional Practices... ” s. 3f

⁴⁸ A. a. s. 4 f (Upprökningen är inte uttömmande.)

*States parties shall take
all effective and appropriate measures
with a view to abolish traditional practices
prejudicial to the health of Children.*

Artikel 37 a är också av betydelse i sammanhanget:

*Inget barn får utsättas för tortyr eller annan grym,
omänsklig eller förnedrande behandling*

FN:s definition av skadliga sedvänjor är densamma för Barn- som för Kvinnokonventionen, varför kvinnlig könsstympning omfattas även av den förra. Innebörden av uttrycken ”*all appropriate measures*” och ”*all effective and appropriate measures*” skiljer sig inte åt. Ordet *effective* är endast ett förtydligande till ordet *appropriate*. Formuleringarna kan tolkas som att det står staterna fritt att själva bedöma på vilket sätt man vill gå till väga för att få bukt med skadliga sedvänjor, eftersom det inte finns något uttryckligt krav på att varje stat skall införa lagstiftning eller agera på något annat, bestämt vis. Liksom när det gäller Kvinnokonventionen skall lämpliga emellertid innefatta rättsliga förbud.

Kvinnokonventionen och Barnkonventionen har följts av andra internationella dokument och projekt som har drivit staterna till att konfronteras med sin inhemska situation. Även om de inte är juridiskt bindande traktater har de betydelse för den reella utvecklingen eftersom de kompletterar konventionerna. Det är dessa dokument som konkretiserar syftet med de båda konventionerna, och de utgör därför en mycket viktig komponent i det konkreta internationella arbetet. *Deklarationen om avskaffande av våld mot kvinnor* är visserligen inte juridiskt bindande, men eftersom den antogs med konsensus torde man kunna påstå att den är moraliskt bindande.⁴⁹ I dess artikel 2.a konstateras att våld mot kvinnor skall anses omfatta bland annat kvinnlig könsstympning. Samma artikels punkt b slår fast att fysiskt, sexuellt och psykiskt våld förövat eller tolererat av staten utgör våld mot kvinnor. Av artikel 4 framgår att staterna bör fördöma våld mot kvinnor utan att åberopa någon sed eller tradition. De bör enligt punkt c och d använda sig av befintlig lagstiftning samt anta ny för att se till att förövare straffas och brottsoffer blir gottgjorda för den skada de lidit.

Ett annat betydelsefullt instrument är *Kvinnokonventionens tolkningsrekommendationer*. Som kommer att framgå i kapitel tre så kan konventionen kritiseras för att vara generellt utformad, varför den kommitté som övervakar dess implementering har tagit fram tolkningsrekommendationer. Rekommendation nr 19⁵⁰ tolkar våld mot kvinnor som en form av diskriminering. Här framgår att könsstympning skall anses utgöra våld mot kvinnor, sexuellt våld och våld inom familjen. Våld definieras i sin tur som en typ av könsdiskriminering, eftersom det hindrar kvinnor ifrån att ta sig ut eller verka i samhället på jämställda villkor. Vidare skall enligt rekommendationen våld mot kvinnor som utövas av enskilda stå under statens ansvar om staten inte sett till att förebygga, hindra och bestraffa våldsutövaren.⁵¹ Det faktum att rekommendationen uppmanar till bestraffning av personer som utfört könsstympning måste rimligtvis innebära att man indirekt vill se lagstiftning. Min slutsats av detta är att om en stat inte har vidtagit åtgärder eller vidtagit otillräckliga sådana mot kvinnlig könsstympning kan staten i fråga enligt rekommendationen hållas ansvarig enligt internationell rätt, eftersom könsstympning är en form av våld mot kvinnor. Även den

⁴⁹ Coomaraswami & Kois s. 182

⁵⁰ U.N Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, General Recommendation 19 – Coomaraswamy & Kois s. 182

⁵¹ Niemi – Kiesiläinen J. ”Våld mot kvinnor och mänskliga rättigheter” s. 56ff

s.k. *Pekingplanen* tyder på att staterna kan bli ansvariga för kvinnlig könsstympning. Sedan Kvinnokonventionen ratificerades har FN-konferenser hållits vid ett flertal tillfällen, och det var vid en sådan som Pekingplanen kom till 1995. I punkt 124 (i) stipuleras att Kvinnokonventionens parter förväntas anta och tillämpa lagar som är ägnade att ställa de personer som gör sig skyldiga till könsstympning till svars. Därtill skall fullgoda skadeståndsregler finnas tillgängliga i rättsordningen.⁵²

Det står sammanfattningsvis klart att kvinnlig könsstympning enligt internationell rätt skall betraktas som ett brott mot kvinnors mänskliga rättigheter, att det är staternas ansvar att tillhandahålla lagstiftning för att straffa de som gör sig skyldiga till det oavsett om det sker i den s.k. privata sfären, samt att drabbade kvinnor skall kunna få ekonomisk kompensation för skador, men och lidande.

*

2.2 Nationella åtgärder

Här följer en genomgång av hur olika stater förverkligat eller låtit bli att förverkliga de internationella kraven på förbud mot kvinnlig könsstympning

2.2.1 Den svenska kriminaliseringen

Jämfört med övriga medlemmar i världssamfundet så har Sverige länge drivit en restriktiv linje när det gäller rättens förhållande till kvinnlig könsstympning. År 1982 kom en särskild svensk lag med förbud mot kvinnlig könsstympning som då saknade internationell motsvarighet. Lagen kriminaliserar alla varianter av kvinnlig könsstympning. Den återfinns i anslutning till Brottsbalkens kapitel 3:

L (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor

1§ *Ingrepp i de kvinnliga yttre könsorganen i syfte att stympa dessa eller åstadkomma andra bestående förändringar av dem (könsstympning) får inte utföras, oavsett om samtycke har lämnats till ingreppet eller inte. Lag (1998:407)*

2§ *Den som bryter mot 1§ döms till fängelse i högst fyra år.*

Om brottet har medfört livsfara, allvarlig sjukdom eller i annat fall inneburit ett synnerligen hänsynslöst beteende skall det benämnas som grovt. För grovt brott dömes till fängelse, lägst två och högst tio år.

För försök, förberedelse och stämpling samt underlåtenhet att avslöja brott dömes till ansvar enligt 23 kap brottsbalken. Lag (1998:407)

3§ *Den som har begått brott enligt denna lag döms vid svensk domstol även om 2 kap. 2 eller 3§ brottsbalken inte är tillämplig.*

Bestämmelser om krav på tillstånd att väcka åtal i vissa fall finns i 2 kap. 5§ brottsbalken. Lag(1999:267)

Förutom Kvinnokonventionens så var incitamentet till lagstiftningen att en tidning 1979 publicerade uppgifter om att en svensk läkare skulle ha genomfört könsstympning på ett antal invandrarkvinnor. Artikeln följdes av en allmän debatt kring huruvida ingreppet, som då kallades kvinnlig omskärelse, skulle betraktas som kulturell tradition och därför tillåtas, om

⁵² Ibid

det skulle anses utgöra misshandel eller förbjudas särskilt. Regeringen valde det senare alternativet, och riksdagen antog *L med förbud mot omskärelse av kvinnor*.⁵³ Under årens lopp har lagen förändrats på ett sätt som speglar hur synen på och kunskapen om kvinnlig könsstympling utvecklats i Sverige.

I propositionen⁵⁴ till den ursprungliga lagen diskuterades inledningsvis huruvida befintlig strafflagstiftning innebar att könsstympling faktiskt redan utgjorde ett brott. I så fall skulle speciallagstiftning inte vara nödvändig. Man kom fram till att de förordningar som styr läkares och annan sjukvårdspersonals arbete i sig förbjöd samtliga former av kvinnlig könsstympling. Medicinskt motiverade operationer ansågs däremot vara tillåtet enligt allmänna rättsgrundsatser. Några ytterligare regler behövdes inte på det medicinska området. När det gäller privatpersoner som genomför ingreppet stod det klart att det skulle anses utgöra misshandel enligt Brottsbalken. Misshandel föreligger enligt Brottsbalken 3:5 när någon ”tillfogar annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta eller försätter honom i vanmakt eller annat sådant tillstånd” I 3:6 ges att brottet skall bedömas som grovt om ”gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller eljest visat särskild hänsynslöshet.” Kvinnlig könsstympling skulle alltså i princip kvalificera som misshandel eftersom ingreppet innebär att kvinnans kropp skadas av någon annan, och att hon därför tillfogas smärta och många gånger sjukdom. Den grova formen av brottet ansågs passa in på vissa av operationerna, särskilt infibulation, eftersom detta ingrepp per definition ansågs innebära svår kroppsskada. Regeringen bedömde alltså att särskilt infibulation men även andra mindre ingripande varianter kunde betraktas som grov misshandel. Man slog fast att kvinnlig könsstympling var straffbart som misshandel redan före lagens tillkomst. Att man ändå valde att lagstifta särskilt berodde på att man ville förhindra den s.k. samtyckesprincipens verkningar. Enligt Brottsbalken 24:7 föreligger brott enligt 3:5-6 enbart om gärningen sker mot den utsatta personens vilja. Det är endast fråga om brott om ”gärningen, med hänsyn till den skada, kränkning eller fara som den medför, dess syfte och övriga omständigheter är oförsvarlig”. Enligt prop. 1993/94:130 skall gränsen för samtyckesprincipen dras mellan ringa och ordinär misshandel. Detta betyder att Brottsbalken i princip hade accepterat mindre omfattande könsstympling, alltså viss s.k. sunna, om ingreppet utförs på en myndig kvinna med hennes samtycke. Eftersom regeringen ville visa sitt totala avståndstagande ifrån ritualen beslöt man sig för att anta en särslagstiftning där samtyckesprincipen upphävdes helt. Alla typer av kvinnlig könsstympling blev alltså att betrakta som kriminella gärningar utan möjlighet till undantag genom samtyckesprincipen. Allmänna principer ger dock att brottsoffret inte skall straffas även om hon skulle ha samtyckt till stymplingen. Vidare hade en tillämpning av Brottsbalken medfört att ordinär misshandel hade måst *anges* för att kunna tas upp till åtal. Könsstymplingslagen innebär i stället att alla former av stympling faller under allmänt åtal. Åklagare kan alltså utan anmälan ta upp mål rörande samtliga typer av kvinnlig könsstympling.

En tungt vägande orsak till att man valde en speciell lag framför Brottsbalken var att man ville markera det svenska samhällets avståndstagande ifrån kvinnlig könsstympling och den kvinnosyn ritualen representerar. I propositionen hänvisades till Deklarationen för de mänskliga rättigheterna.⁵⁵

⁵³ Holmqvist m. fl. ”Kommentar till Brottsbalken - del I” s. 147 ff

⁵⁴ Prop 1981/82:172

⁵⁵ Holmqvist m. fl. s. 147

1§ ger att ingrepp i de kvinnliga yttre könsorganen *i syfte* att stympa inte får utföras. Här finns alltså ett subjektivt rekvisit som innebär att den som genomför ett ingrepp skall ha för *avsikt* att stympa. I motiven klargörs att samtliga varianter av kvinnlig könsstympning per definition skall anses utförda med avsikt att invalidisera kvinnan. Det går därför aldrig att kringgå denna bestämmelse med hänvisning till att man inte haft för avsikt att skada könsorganen. Av 1§ märks även att man aldrig kan exculpera sig med hjälp av samtyckesprincipen, eftersom den över huvud taget inte gäller i sammanhanget. Paragrafen har sedan lagens tillkomst förändrats så till vida att själva ingreppet sedan 1998 kallas kvinnlig könsstympning. Namnbytet gällde även lagens rubrik, och det genomfördes på förslag av Kvinnovaldskommisionen i utredningen ”Kvinnofrid”.⁵⁶ Motiveringen i propositionen var att man ville benämna ingreppet med ett ord som talar om vad det verkligen innebär, nämligen stympning av väsentliga organ. Female Genital Mutilation är dessutom sedan 1990 den internationellt vedertagna benämningen.⁵⁷

2§ reglerar påföljder för brott mot 1§. I samma propositionen som ändrade beteckningen av brottet föreslog regeringen även en skärpning av straffskalan för brottet skulle skärpas. Den hade dittills motsvarat skalan som gäller vid ordinär och grov misshandel. Man ansåg brottet i sig vara av så allvarlig karaktär att några förmildrande omständigheter över huvud taget inte borde kunna förekomma. Eftersom brottet begås på rituella grunder, syftar till att förstöra väsentliga kroppsdelar och i regel invalidiserar offret fysiskt och psykiskt föreslogs utmönstring av bötesstraffet ur straffskalan. Vidare föreslog man att straffet för ordinär könsstympning i stället för högst *två* år skulle kunna ge högst *fyra* års fängelse. För grovt brott rekommenderades att man skulle kunna dömas till fängelse i mellan *två* och tio år i stället för mellan *ett* och tio. När det gäller de olika stadierna av brottet så hade det innan 1998 enbart den så att säga direkta gärningen samt medhjälp till könsstympning varit straffbart. På förslag av Kvinnovaldskommisionen föreslog regeringen i stället att även försök, stämpling och underlåtelse att anmäla brottet skulle bli straffbart. Samtliga förslag i propositionen antogs av riksdagen.⁵⁸

3§ fanns inte i den ursprungliga lagen, utan trädde i kraft så sent som 1 juli 1999. Lagändringen har processrättslig karaktär och kom till främst tack vare FN:s barnkonvention. De stater som ratificerat denna är som sagt under 2.1 bundna att vidta lämpliga åtgärder i syfte att avskaffa traditionella sedvänjor som är skadliga för barnet. I sin proposition⁵⁹ föreslår regeringen att kvinnlig könsstympning skall undantas ifrån principen om dubbel straffbarhet. Denna regel innebär att en person bosatt i Sverige som utomlands gör något som enligt svensk rätt är straffbart, endast kan dömas i svensk domstol, förutsatt att handlingen anses brottslig också i det land där den skedde. Att undanta kvinnlig könsstympning ifrån denna princip har varit särskilt angeläget, eftersom det har förekommit att föräldrar tagit med sina döttrar utomlands för att få ingreppet gjort i en stat där det inte är kriminaliserat. I och med införandet av 3§ är det inte längre tillåtet att kringgå svensk rätt på detta sätt. När man läser olika motiveringar till den svenska lagen är det tydligt att man varit noga med att anpassa sig till internationella regler. Sverige är utan tvivel ett av de länder som vidtagit de strängaste och mest omfattande åtgärderna mot kvinnlig könsstympning. Kriminaliseringen av könsstympning med upphävandet av principen om dubbel straffbarhet är i jämförelse med åtgärder i många andra länder ovanligt långtgående. Den svenska lagstiftningen måste sägas överensstämma väl med de internationella kraven.

⁵⁶ SOU 1995:60

⁵⁷ Hosken s. 31ff

⁵⁸ Prop 1997/98:55 s 98f

⁵⁹ Prop 1998/99:70

2.2.2 Åtgärder i andra stater

Majoriteten av staterna använder sig av befintlig strafflagstiftning för att hindra kvinnlig könsstympning. Vissa har särslagstiftning men inte av lika ingripande art som Sverige. Ytterligare en grupp saknar helt rättsregler med förbud mot ritualen. Här följer en redogörelse för olika staters nationella rättsliga åtgärder. Jag har av utrymmesskäl valt ut ett fåtal afrikanska och västerländska stater och beskrivningen är dessutom kortfattad. Dessa länders historia är individuella men enligt min bedömning ändå representativa för olika sorts problematik kring kvinnlig könsstympning och rättsregler.

Afrika

I **Etiopien** är 85% av kvinnorna könsstympade. Det etiopiska rättssystemet tillät länge all slags kvinnlig könsstympning. Detta trots att staten ratificerat Kvinnokonventionen och Barnkonventionen. Landet var länge hårt styrt av en regim som var mycket mån om att dölja förekomsten av ritualen. Det har präglats av hemlighållande inför omvärlden. Några projekt har genomfördes sedan mitten av 1970-talet men utan märkbart resultat. Det har också varit drabbat av krig och svält, något som har lett uppmärksamheten bort ifrån lemlästningen av kvinnor.⁶⁰ 1994⁶¹ skedde dock en radikal förändring. I den etiopiska konstitutionen förde man in en bestämmelse som garanterar kvinnor skydd av staten ifrån skadliga sedvänjor och att sedvänjor som orsakar kroppslig eller mental skada är förbjudna.⁶²

Från att inte ha uppfyllt de internationella kraven alls gick alltså Etiopien till att ändra sin konstitution. Någon motsvarighet finns inte i övriga Afrika.

I **Egypten** har det funnits ett villkorat förbud mot en viss typ av kvinnlig könsstympning sedan 1959, alltså långt innan Kvinnokonventionen trädde i kraft. Förbudet var konstruerat så att endast läkare men inte lekmän tilläts att operera bort delar av klitoris. Utifrån klassificeringen ovan rörde det sig om en typ av s.k. sunna. Det innebar att övriga varianter motsatsvis skulle tillåtas, tvärtom. 1996 förbjöds läkare och övrig personal från att alls utföra någon slags kvinnlig könsstympning.⁶³ Det var långt efter det att en rapport 1979 meddelade att ungefär 80% av de egyptiska kvinnorna hade utsatts för excision. Rapporten uppgav vidare att egyptiska sjukhus frekvent uppsöktes av familjer som skadat sina flickor så grovt att de behövde akut läkarvård. Trots det var det få av fallen som rapporterades vidare av läkare. Av de som trots allt anmäldes uppgav rapporten att endast 30% utsattes för annan påföljd än reprimander ifrån polisen. Sammanfattningsvis kan sägas att lagen haft avskräckande effekt så tillvida att människor genomför ingreppen inom hemmets väggar. Man drar sig för att uppsöka sjukhus om inte skadorna visar sig hota flickans liv. I praktiken tillämpas lagen sällan. Dess genomslagskraft har främst varit officiell. Då förekomsten av stympning och eftervård har minskat på sjukhusen har man tolkat det som att ingreppet minskat över huvud taget. Så är det inte. Trots att Egypten är en jämförelsevis urbaniserad stat så lever en stor del av befolkningen på landsbygden, där kvinnlig könsstympning är mycket vanligt förekommande. Dessa människor saknar ofta utbildning och har svårt att både nås av och tillgodogöra sig information om traditionens skadliga verkningar. Vidare är det inte ovanligt att även välutbildade människor är positiva till ingreppet.⁶⁴ Om man jämför med många andra afrikanska stater har Egypten dock en fördel i att sjukvårdssystemet är relativt väl utbyggt, vilket innebär att informationskampanjer i media skolor, och liknande jämte lagstiftningen

⁶⁰ Hosken s. 143 ff

⁶¹ Gunning s. 666

⁶² Coomaraswami & Kois s.191

⁶³ Gunning s. 665

⁶⁴ Hosken s. 131

haft förhållandevis god effekt. Därmed inte sagt att lagstiftningen verkligen fått effekt. Om man lutar till de siffror som den egyptiska staten uppgav till den danska⁶⁵ i slutet av 1990-talet så veckar antalet stympade kvinnor ha sjunkit ifrån 80% (enligt en egyptisk privat rapport från 1981) till 40%.⁶⁶ Detta är en enorm minskning. Egypten har en befolkning på c:a 62 miljoner, varav ungefär 31 miljoner kan antas vara kvinnor. Man bör ha i minnet att de båda undersökningarna kan ha gått till på olika sätt och därför givit så olika resultat. Om man trots det går efter dem kan man dock konstatera att Egypten verkar ha vidtagit både rättsliga och andra åtgärder i enlighet med Kvinno- och Barnkonventionen, och att dessa har fått en tydlig effekt.

I **Somalia** finns ingen lagstiftning som förbjuder kvinnlig könsstympning. Somalia var kolonialiserat fram till 1969. Självständigheten innebar förbättrade villkor för kvinnor i allmänhet i ett relativt konservativt samhälle. Lagstiftning om jämlikhet infördes. Flickor fick ökat tillträde till skolor, män tilläts inte längre att ha fler än en hustru, skilsmässa tilläts för båda könen, lika äganderättsregler oavsett kön infördes och giftermål innan 18 års ålder var inte längre tillåtet. När det gäller kvinnlig könsstympning var situationen däremot låst. Framför allt på landsbygden, d.v.s. där stora delar av befolkningen lever var och är det i princip obligatoriskt att alla kvinnor är infibulerade. Operationer utfördes också obehindrat på nästan samtliga statliga och privata sjukhus. Inte förrän efter en internationell konferens 1988 vidtog det somaliska hälsoministeriet åtgärder, närmare bestämt beslutades att sjukvårdspersonal och läkare inte längre skulle tillåtas att utföra infibulation. Under samma tid inleddes även ett projekt i samarbete mellan en somalisk och en italiensk kvinnoorganisation. Med stöd av de båda staternas regeringar etablerades ett huvudkontor i Mogadishu och man inledde ett program i syfte att informera och samarbeta med olika målgrupper, som kvinnor med inflytande i sina hembyar, religiösa ledare, medicinsk personal och skolelever. Projektet såg ut att fungera men avbröts p.g.a. inbördeskrig. Både den nationella och den internationella uppmärksamheten fokuserades därför på andra problem än frågan om könsstympning.⁶⁷ Problemet har sedan dess inte blivit konfronterat på något mer kraftfullt sätt, vilket verkar vara signifikativt för den somaliska attityden. Inte minst märks detta genom att man avstått ifrån att ratificera Kvinno- och Barnkonventionen.

Somalia är visserligen varken part till Kvinno- eller Barnkonventionen, men enligt det torde ändå föreligga ett krav på handling enligt UDHCR. Sedan 1979 är det officiellt konstaterat att kvinnlig könsstympning utgör ett brott mot mänskliga rättigheter. Eftersom UDHCR har kommit att betraktas som sedvanerätt är det min slutsats att Somalia i egenskap av medlem i Världssamfundet är bunden att förverkliga innehållet i den deklARATIONEN, eftersom det numera är klarlagt att könsstympning är ett brott mot de mänskliga rättigheterna. Somalia bör med andra ord inte förhålla sig passivt till det faktum att 98%⁶⁸ av den kvinnliga befolkningen är könsstympade, nästan uteslutande p.g.a. infibulation. Det är min uppfattning att denna stat på sedvanerättslig grund är förpliktad att återuppta projekten mot könsstympning.

Under den tid då **Kenya** administrerades av Storbritannien gjordes misslyckade försök av briter att sätta stopp för kvinnlig könsstympning. Så tidigt som 1906 försökte skotska kyrkan införa ett förbud, men utan resultat.⁶⁹ Inte förrän 1982 skedde en verklig förändring, åtminstone rättsligt sett. Sedan dess är alla former av kvinnlig könsstympning straffbara tack

⁶⁵ SOU 1999:3

⁶⁶ Hosken s. 395f

⁶⁷ Hosken s. 114 ff Dorkenoo s. 118

⁶⁸ Ibid

⁶⁹ Gunning s. 664

vare ett dekret ifrån den dåvarande presidenten. Hans kraftfulla reaktion kom efter att han fått rapporter om att ett stort antal flickor dör vid en kollektiv ”ceremoni”, och det ledde till stor nationell och internationell uppmärksamhet kring landet och generellt kring kvinnlig könsstympning. De kenyanska sjukhusen tilläts inte längre genomföra könsstympning, något som innan dess skedde regelbundet. I Kenya finns Afrikas äldsta kvinnorörelse, vilken har stor anslutning även på landsbygden. Organisationen har sedan lagens tillkomst försökt att få till stånd ett effektivt arbete mot ingreppet, men p.g.a. att Kenyanska makthavare haft en tendens till hemlighetsmakeri stötte man länge på hinder. Även representanter inom organisationen försökte dölja situationen för att kunna visa upp en bra fasad internationellt. År 1990 påbörjades så tillslut ett projekt där man kom fram till att 90% av kvinnorna var könsstympade. I Kenya bor fyra olika folkgrupper. Av dem är den gruppen drabbad av infibulation medan övriga i varierande mån praktiserar excision eller introsision. I arbete har man riktat in sig på att lyfta fram de två folkgrupper som är mindre benägna att könsstympa sina kvinnor som en typ av förebild för de andra.⁷⁰

Som det ser ut nu är det min bedömning att Kenya har uppfyllt sin internationella förpliktelse formellt, men att man under lång tid ignorerade att förverkliga lagstiftningens mål i realiteten. Liksom i övriga fall är det svårt att avgöra vad som är tillräckliga åtgärder i en enskild stat.

I **Sudan** är omkring 89% av kvinnorna infibulerade. Staten har ratificerat Barnkonventionen men inte Kvinnokonventionen. I Sudan fanns emellertid redan 1946, alltså innan UDHCR såväl som Kvinnokonventionen antogs, en lag som kriminaliserar infibulation men tillåter övriga sorters könsstympning. Enligt den kan den som utfört operationen få upp till sju års fängelse. Lagen kom till genom den brittiska kolonisationens åtgärder och fick i princip motsatt effekt jämfört med vad man hade avsett. I stället för att hindra att kvinnor infibulerades ökade operationerna oerhört under perioden före det att lagen skulle träda i kraft. När den lagen väl blivit gällande uppstod enorma demonstrationer mot de arresteringar som skett. Det visade det sig rätt snart att människor i så gott som oförändrad utsträckning fortsatte att infibulera sina döttrar.⁷¹ I praktiken har lagen sedermera används väldigt sällan och behandlas i princip som om den vore obsolet. Detta har använts som argument för att infibulation skulle vara en kulturell sedvänja som inte kan kuvas genom juridiska åtgärder. Det är viktigt att lägga märke till att andra ingrepp än infibulation faktiskt betraktas som lagliga. Här finns en svaghet. Den som gör sig skyldig till infibulation torde för att rädda sitt skinn hävda att han eller hon inte har genomfört infibulation utan en laglig operation. Kritiker har vidare hävdade att lagen enbart gjorde den sudanesiska befolkningen mer positiv till infibulation eftersom den skapades av en kolonialmakt och alltså symboliserade västerländskt förtryck. Samtidigt innebar lagen att kvinnans underordning i det sudanesiska samhället ifrågasattes för första gången i Sudans historia genom att kvinnlig könsstympning faktiskt behandlades som ett problem. Den inställningen var helt ny. Många sudaneser var och är än i dag övertygade om att könsstympning är något nödvändigt som tillämpas över hela världen.⁷² Även situationen i Sudan har försvårats av inbördeskrig och brist på pengar.⁷³

Trots att Sudan har ratificerat Kvinno- och Barnkonventionen har man ingen lag som förbjuder könsstympning kategoriskt, utan endast en som kan kringgå och som i praktiken inte används alls. En överväldigande majoritet av kvinnorna är föga överraskande också infibulerade. Detta ser jag som att Sudan inte har uppfyllt sin internationella förpliktelse att

⁷⁰ Hosken

⁷¹ Gunning s. 664

⁷² Hosken

⁷³ Hosken

tillhandahålla lagstiftning och vidta andra effektiva åtgärder. Staten skall kunna hållas ansvarig för könsstympningen av sina kvinnor, eftersom man inte förebyggt eller förhindrat könsstympning eller tillhandahållit effektiv lagstiftning.

Väst

Rättfärdigande på kulturell grund har tappat allt mer fotfäste i väst. De flesta staterna har förbud mot kvinnlig könsstympning. Vanligast är att man använder sig av sin befintliga straffrätt. Till västvärlden räknar jag som sagt inledningsvis de s.k. i-länderna. Här har situationen en annan karaktär, eftersom kvinnlig könsstympning blivit ett problem först på senare tid⁷⁴, främst genom flyktingströmmar från Afrika. Det finns tydliga tecken som talar för att kvinnlig könsstympning genomförs även i väst. I exempelvis **Frankrike** har flera fall rapporterats, bland annat ett där en liten flicka, tre månader gammal, från Mali förblödde efter att ha blivit lemlästad av en s.k. omskärare. *Court de Cassation* har slagit fast att alla former av kvinnlig könsstympning samt medhjälp, stämpling och förberedelse därtill är straffbart. Beslutet kom 1983 med stöd av den regel i den franska strafflagstiftningen som kriminaliserar misshandel som resulterar i ”stympning, amputation eller berövande av lemmar, blindhet, förlust av ett öga eller annat permanent funktionshinder eller döden”.⁷⁵ En gruppering franska feminister har kritiserat lagen för att drabba de s.k. barnmorskorna som så att säga själva är offer för den mångtusenåriga indoktrineringen av kvinnor till att delta i ritualen. Man menar att redan socialt och ekonomiskt utsatta flyktingkvinnor straffas för att döva det västerländska dåliga samvetet.⁷⁶

Förutom Sverige så är **Storbritannien** det enda landet som har en speciallagstiftning mot kvinnlig könsstympning. Den har funnits sedan 1985 och förbjuder samtliga former av kvinnlig könsstympning. Straffskalan sträcker sig upp mot fem år. Än så länge har ingen dömts för brottet.⁷⁷ Någon motsvarighet till den svenska lagens §3 finns emellertid inte. Det är alltså fortfarande möjlighet att utföra ingreppet i en stat där det är tillåtet och undgå påföljd enligt brittisk rätt.⁷⁸ I **USA** gäller olika regler i olika stater. I Kalifornien hade en man från Eritrea skurit bort klitoris med en fickkniv på sin treåriga dotter. Eftersom könsstympning inte är förbjudet i Kalifornien varken enligt strafflagstiftning eller sociallagstiftning kunde inga rättsliga eller andra åtgärder vidtas mot mannen. I **Nederländerna** är kvinnlig könsstympning inte tillåtet, men innan beslut om förbud fattades utfärdade Hälsovårdsministeriet en rapport där läkare rekommenderades att utföra lindrigare könsstympning på de patienter som önskade det. Argumentet var att man ville undvika onödiga skador eftersom kvinnorna oavsett gällande rätt antogs beredda att genomgå ingreppet.⁷⁹

I dagsläget har alltså relativt många afrikanska och andra stater olika typer av lagstiftning emot kvinnlig könsstympning. Numera finns ingen stat vars officiella inställning är att man försvarar ritualen. Det har under de tjugo senaste åren skett en attitydförändring hos många regeringar, vilket inte minst märks av den stora anslutningen till Barnkonventionen. Ändå finns det som är parter till Barn- eller Kvinnokonventionen, men som fortfarande inte har något rättsligt förbud mot företeelsen. De skall hållas ansvariga för könsstympningen av sina kvinnliga invånare.

⁷⁴ Det har funnits motsvarigheter till kvinnlig könsstympning även i väst. Se vidare i kapitel 5.

⁷⁵ Coomaraswami & Kois s. 191

⁷⁶ Gunning s. 673

⁷⁷ A. a. s. 672

⁷⁸ Coomaraswami & Kois s. 191

⁷⁹ Gunning s. 676

- **Kvinnlig könsstympning i Afrika – lagstiftning och procentandelar**

Följande tabell kompletterar del 2.2.2.

Land	KKS straffbart	KKS lagligt	Kvinnkonv	Barnkonv	% stympade kv
Benin		X	Ratificerad	Ratificerad	30
Burkina Faso	X		Rat	Rat	70
Centralafr Rep	X		Ej ratificerad	Rat	10
Djibouti	X		Ej rat	Rat	98
Egypten	X		Rat	Rat	40 - 55
Elfenbenskusten	X		Rat	Rat	40
Eritrea		X	Rat	Rat	80
Etiopien	X		Rat	Rat	85
Gambia	X		Rat	Rat	79
Ghana	X		Rat	Rat	30
Guinea		X	Rat	Rat	60
Guinea-Bissau			Rat	Rat	40
Kamerun	X		Rat	Rat	15
Kenya	X		Rat	Rat	50 - 90
Liberia		X	Rat	Rat	50
Mali		X	Rat	Rat	80
Marocko		X	Rat	Rat	Uppgift saknas
Mauretanien			Ej rat	Rat	50
Niger		X	Ej rat	Rat	20
Nigeria		X	Rat	Rat	40
Senegal			Rat	Rat	20
Sierra Leone		X	Rat	Rat	90
Somalia		X	Ej rat	Ej rat	98
Sudan		X (Sunna)	Ej rat	Rat	89
Tanzania		X	Rat	Rat	10
Tchad				Rat	60
Togo		X	Rat	Rat	12-30
Uganda	X		Rat	Rat	5

Procenttalen baseras på uppgifter från respektive stat⁸⁰ är ibland lägre än de siffror som olika författare uppger.⁸¹ Antingen beror detta på att antalet könsstympade kvinnor har minskat (tabellen är ifrån 1999 och böckerna ifrån mitten av 1990-talet) eller på att någon av uppgifterna är felaktiga.

I Nigeria, Tanzania och Togo är lagstiftning mot Kvinnlig könsstympning enligt uppgift att vänta inom en viss framtid.⁸²

⁸⁰ Ds. 1999:3 s. 10

⁸¹ Dorkenoo s. 88f

⁸² Ds. 1999:3 s.10

3 **Reglernas genomslagskraft**

3.1 **Genomslagskraft hos internationella bestämmelser**

Trots att könsstympning alltså sedan 1950-talet varit ett internationellt känt problem och fastän det sedan tjugo år tillbaka finns regler och handlingsprogram att tillgå kvarstår faktum att mellan 100 och 130 miljoner kvinnor är könsstympade runt om i världen. Varje år kommer nya rapporter om ritualens fortsatta utbredning. Man räknar med att omkring två miljoner flickor riskerar att stympas varje år.⁸³ Med tanke på hur länge diskussionen kring ritualen pågått och hur mycket kraft som trots allt har lagts ned på rättsliga och andra åtgärder ter sig situationen närmast absurd. Syftet med detta kapitel är att analysera varför operationerna trots förbuden fortsätter att existera. Annorlunda uttryckt koncentreras kapitlet på reglernas genomslagskraft. Närmast kommer Kvinnokonventionens effektivitet att tas upp. Konventionens utformning och beteendet hos dess parter har kritiserats i den feministiska rättsliga debatten. Ofta riktar sig kritiken ytterst emot hela det internationella rättssystemet. Kritiken mot Kvinnokonventionen och dess parter går inte sällan ut på att parterna på olika sätt kan kringgå konventionens syfte trots att de ratificerat den. Vidare kritiseras dess utformningen för att bidra till att endast formell men inte reell jämlikhet kan åstadkommas.⁸⁴ En för kvinnor negativ sida av konventionen har visat sig vara parternas möjlighet att reservera sig i strid med Kvinnokonventionens syfte utan att detta får vidare kännbara konsekvenser. Innan jag går in på hur det hela hänger ihop följer först en kort beskrivning av hur det folkrättsliga systemet med reservationer fungerar.

Den internationella rätten bygger till stor del på Statssamfundets konsensus. Där finns alltså ingen central lagstiftningsmakt, utan rätten utvecklas genom staternas samtycke. Vanligen uttrycks detta genom att de ratificerar internationella traktater. Ett särdrag hos multilaterala avtal⁸⁵ är att de medger att staterna reserverar sig emot vissa delar av avtalsinnehållet och ändå räknas som parter till konventionen i fråga. Förutsättningen för en reservation är att den inte får strida emot en specifik bestämmelse i eller emot själva syftet med traktaten. Strider den mot syftet är den otillåten enligt Wienkonventionens artikel 19. Artikeln motsvaras av artikel 28 (a) i Kvinnokonventionen. Om en stat anser att en reservation strider mot syftet kan den reagera genom att lämna en protest. Då kan den protesterande räkna den reserverande staten som icke part till konventionen om den protesterande uttrycker att det skall vara följden av protesten. En protest kan också få till följd att endast en del av traktaten, d.v.s. artikeln som reservationen riktas emot, inte gäller mellan parterna. Om annan stat anser att reservationen är tillåten eller accepterar den trots felaktigheten kan staten ifråga uttrycka sitt godkännande⁸⁶ uttryckligen eller passivt.⁸⁷

⁸³ Coomaraswami R. & Kois L.M ”Violence Against Women” s. 190

⁸⁴ Lerwall L. ”Förbud mot könsdiskriminering i internationell rätt” s. 9

⁸⁵ Det är endast möjligt att reservera sig mot multilaterala, alltså traktater med fler än två stater som parter. Wallace s. 229

⁸⁶ Ibid

⁸⁷ Om en part inte protesterar inom 12 månader efter att ha fått kännedom om reservationen räknas det som att reservationen accepteras.

3.1.1 Kritik mot Kvinnokonventionen

Angående Kvinnokonventionen har det visat sig att parterna har lämnat ett stort antal reservationer i strid med dess syfte. Syftet är att eliminera könsdiskriminering av kvinnor vilket framgår av namnet på konventionen, av preambeln och av dess artikel 2. 1989 kunde 22%⁸⁸ av reservationerna anses strida mot syftet. 1998 gällde detta så mycket som nära en tredjedel.⁸⁹ framgår både av konventionens namn och av dess artikel 2. Jämfört med andra konventioner är det en hög siffra.⁹⁰ Som kontrast kan man konstatera att mängden protester är liten och alltså inte korresponderar emot de många tvivelaktiga reservationerna. Ingen av protesterna innebär att den protesterande staten helt upphör att betrakta den reserverande som part. När det gäller artikel 5a finns en enda reservation. Den är lämnad av Indien, som förbehåller sig möjligheten att frångå artikeln om man anser att den inkräktar på icke-ingripandepincipen (i privatlivet). Eftersom reservationen innebär att Indien tar sig rätten behandla kvinnor och män olika genom att acceptera skadliga tillgrepp på kvinnor är det min bedömning att reservationen innebär diskriminering p.g.a. kön och alltså står i strid med syftet. Just kvinnlig könsstympling existerar inte i Indien, men däremot förekommer exempelvis änkebränning⁹¹ och äremord där. Reservationen har endast bemötts av protester ifrån ett fåtal av parterna.

En relevant fråga i sammanhanget är *varför* protesterna lyser med sin frånvaro i så hög grad. En förklaring är att staterna har olika uppfattning av vad som utgör en otillåten reservation. Deras helhetssyn på Kvinnokonventionen skiljer sig över huvud taget fundamentalt åt. Det märktes tydligt mellan åren 1986 och 1989, då en intensiv debatt pågick om konventionen (trots att den redan hade trätt i kraft). Staterna grupperade sig grupper där de två största formade varandras motpoler. En grupp bestod av stater som ville se konventionen som en typ av deklarativt, vägledande instrument. Här fanns främst länder med islam som statsreligion. De ville låta Kvinnokonventionen vara sekundär i förhållande till den muslimska rätten sharia, vars familjerätt helt klart går emot konventionen⁹². Staterna anklagade dokumentet för att vara anti islam.⁹³ Eftersom dessa stater alltså endast betraktade Kvinnokonventionen som något slags motsvarighet till ramlagstiftning var deras bedömning att även mycket långtgående reservationer kunde tillåtas. Man motiverade detta synsätt med att konventionen behandlar ”kulturellt känsliga” spörsmål och att staternas suveränitet därför måste få lysa igenom den nationella implementeringen.⁹⁴ I klarspråk betydde detta att man ville ha möjlighet att tillåta diskriminering av kvinnor när det passade. En motsatt åsikt stod bland andra de nordiska länderna för. Sverige har till sina protester lagt följande, för gruppen representativa uttalande (nerkortat):

*”... the reason why reservations incompatible with the object and purpose of a treaty are not acceptable is precisely that otherwise they would render a basic international obligation of contractual nature meaningless. Incompatible reservations, made in respect of the Convention on the Elimination of all forms of Discrimination Against Women, do not only cast doubts on the commitments of the reserving state to the object and purpose of the Convention, but moreover, contribute to undermine the basis of the international contractual law...”*⁹⁵

⁸⁸ Clark B. ”The Vienna Convention Reservations Regime and the Convention on Discrimination of Women” s. 283.

⁸⁹ Lerwall s. 13

⁹⁰ Clark s. 283

⁹¹ Coomaraswami & Kois s. 179

⁹² An-Na’Im A. A. ”State Responsibility to Change Religious and Customary Law” s. 182

⁹³ Clark s. 284

⁹⁴ A. a. s. 286f

⁹⁵ Uttalandet återfinns i anslutning till konventionen. Se www.unhcr.ch/refworld/legal/instruments/discr_e.html

Sverige hörde alltså till de stater som ville betrakta Kvinnokonventionen som vilket multilateralt avtal som helst, och därför följa dess innehåll strikt och inte som om det vore en retorisk deklARATION. Parterna lyckades emellertid inte komma fram till en tydlig gemensam lösning. Det närmaste man kom var ett uttalande ifrån den kommitté som övervakar konventionens nationella implementering. Där sades neutralt att staterna skall respektera och följa artikel 28 (a), något som man kan tycka borde vara självklart enligt den allmänna rättsprincipen *pacta sunt servanda*.⁹⁶

De många otillåtna reservationerna och inställningen till Kvinnokonventionen tyder enligt min mening ytterst på bristande respekt för de mänskliga rättigheternas etablerade plats den internationella rätten. De omfattande reservationerna påverkar konventionens integritet på ett mycket allvarligt sätt.⁹⁷ Den lättsamma attityden hos vissa stater innebär inte bara att dessa rättigheter förringas utan dessutom att kvinnors tillgång till de mänskliga rättigheterna ignoreras speciellt. Vad denna ignorans beror på kan förklaras mot bakgrund av den internationella rätten i stort. Om man betraktar den internationella juridiken som en spegling av ett visst slags värderingar kan man förklara rätten som strukturellt betingad. I en miljö där grundinställningen till exempel är ”öga för öga, tand för tand” kommer troligen dödsstraff att utgöra påföljden på mord, liksom att man enligt grundtanken på alla människor som lika mycket värda sannolikt kommer att slå fast ett antal basala mänskliga rättigheter. Rätten gestaltar en samhällelig värdenorm. I och med att man i folkrätten alltså slår fast att alla människor, oavsett exempelvis kön, har samma rättigheter, kan man tycka att verkligheten rimligen borde följa en normen om människors likhet. I stället har det visat sig att teori och praktik inte stämmer överens. Kvinnor har enligt olika dokument samma rättigheter som män. I verkligheten diskrimineras de emellertid just för att de är kvinnor. Här är det alltså skillnad mellan formell och reell jämlikhet. En förklaring till detta är att endast *vissa* av folkrättens grundvärderingar är förkroppsligade i skrift. De som finns men som inte är nedtecknade påverkar icke desto mindre underförstått rättens praktiska genomslag. I den internationella rätten har den underförstådda utgångspunkten att de mänskliga rättigheterna baseras på maskulina normer. Folkrätten och de mänskliga rättigheterna har traditionellt sett skapats av män med tanke på mäns typiska förutsättningar.⁹⁸ Detta är alltså inget som sägs i någon konvention, men tanken på mannen som allmängiltig människa närvarar underförstått, och styr juridikens reella utslag. Även om kvinnor formellt sett omfattas i samma utsträckning som män så passar rätten i realiteten sämre in på kvinnors typiska behov då den outtalat är anpassad till mäns. Kvinnofrågor osynliggörs och måste belysas speciellt för att få plats i det internationella sammanhanget. Detta skulle kunna vara en förklaring till varför könsneutrala regler som borde täcka ett visst problem som företrädesvis drabbar kvinnor i praktiken visar sig vara otillräckliga och därför måste kompletteras eller ersättas av specialbestämmelser som explicit syftar till att tackla det aktuella problemet. Ett exempel på denna systematik är hur de könsneutrala mänskliga rättigheterna har kompletterats av Kvinnokonventionen, som alltså utgör en typ av särreglering. Det har visat sig att de mänskliga rättigheterna endast är formellt jämlika. Kvinnokonventionen har skapats för att uppnå reell jämlikhet.

Trots att Kvinnokonventionen alltså innebar ett erkännande av att den befintliga rätten inte var fullgod har konventionen misslyckats med att åstadkomma jämlikhet i praktiken. De omdebatterade reservationernas legitimitet är en del av denna kritik. De riskerar att fragmentisera dokumentets innehåll då det ser olika ut för olika parter, vilket i förlängningen

⁹⁶ Clark

⁹⁷ Bayefski A.F. ”General Approaches to the Domestic Application of Women’s International Humanitarian Rights law” s. 352

⁹⁸ Lerwall s. 10

kan vara en anledning till att genomslagskraften hos hela konventionen försvagas.⁹⁹ En sådan utveckling resulterar i förlust av trovärdighet. Den elasticitet som finns i reservationssystemet gör Kvinnokonventionen öppen för tolkningar och därmed missbruk. Över huvud taget kan man kalla konventionens språk för relativt neutralt och därmed töjbart. Uttrycken ”traditionella sedvänjor” respektive ”lämpliga åtgärder” i artikel 5 (a) kan tas som exempel. Man konstaterar inte någonstans i konventionen att ”sedvänjorna” faktiskt utgör ett brott mot de mänskliga rättigheterna. Inte heller ställs några uttalade krav på att de åtgärder staterna skall vidta skall vara lika med rättsligt förbud eller kriminalisering.¹⁰⁰ Att slå fast något sådant hade utan tvekan givit artikeln en mer exakt karaktär, men också ett politiskt laddat ställningstagande.

En fara med specialbestämmelser, som Kvinnokonventionen, är att man vid rättstillämpningen riskerar att förringa betydelsen av den fråga som specialreglerna skall värna om, i stället för att behandla den extra uppmärksam. Det är med andra ord inte säkert att man uppnår jämlikhet bara för att man skapar specifika regler för kvinnor. I så fall hade Kvinnokonventionen inte varit föremål för så mycket diskussion. Förutom att det krävs specialreglering för kvinnor så måste dessa regler tydligen ha en viss form för att uppnå verklig likabehandling.

Att den könsneutrala rätten underförstått är till för män medan kvinnors typiska behov av skydd återfinns i speciallagstiftning kan ses som ett uttryck för isärhållandet av könen. Kvinnor och män lever och verkar i olika världar, praktiskt och mentalt. Med isärhållandets logik följer generellt en överordning av män och deras angelägenheter och en underordning av kvinnor och deras. Därmed kommer rätten liksom andra samhälleliga företeelser att präglas av ojämlig maktfördelning. Maskulin juridik skiljs ifrån feminin och tillskrivs större betydelse. Trots att det skapas specialregler för att förbättra kvinnors situation kan det alltså bli så att kvinnor kommer till korta därför att ”deras” regler har separerats ifrån och anses underordnade de neutrala, uttalat maskulina. Risken med särreglering för kvinnor är alltså att man fastnar i dilemmat att stödåtgärden får motsatt effekt och marginaliserar det problem som skulle lösas.¹⁰¹ Detta mönster kan vara en anledning till att Kvinnokonventionens reella effekt visat sig bristfällig. Eftersom den faktiskt är utformad efter andra dokument för mänskliga rättigheter bygger den på en jämlikhetstanke där kvinnor skall uppnå likhet med män. Man brukar kalla denna teknik för liberal feministisk teori. I praktiken är den inte tillräcklig för att åstadkomma reell jämlikhet.¹⁰²

Generationer och sfärer

De mänskliga rättigheterna är som sagt konstruerade efter västerländska, liberala ideal. Första gången de kom till uttryck i modern historia var som sagt i kapitel två i FN-stadgan, och sedan genom UDHCR. Här räknas rättigheterna upp utan att explicit klassificeras eller rangordnas i förhållande till varandra. De ser ut att vara en enda enhet. Emellertid anses de i praktiken tillhöra olika generationer.¹⁰³ Den liberala lärans rättighet är fokuserad på förhållandet mellan stat och individ. Man skyddas ifrån övergrepp av staten och man kan som enskild ställa krav på densamma.¹⁰⁴ En grundprincip för statsmakten är att inte ingripa i privatlivet. I två konventioner från 1966 som kompletterar UDHCR är generationerna uttalade. I *Covenant on Civil and Political Rights* återfinns den s.k. första generationens

⁹⁹ Niemi – Kiesiläinen J ”Våld mot kvinnor och mänskliga rättigheter” s.65

¹⁰⁰ A. a. s. 58

¹⁰¹ Charlesworth H. ”What are ”Womens International Human Rights”?” s. 66

¹⁰² A. a. s. 63f

¹⁰³ Esperanza Hernández-Truyol s. 23

¹⁰⁴ Romany C. State Responsibility Goes Private” s. 87

mänskliga rättigheter, och då avses bl a rätten till liv. De brukar anses vara ”negativa” eftersom de garanterar frånvaro av något, nämligen övergrepp av staten. Andra generationens rättigheter finns i *Covenant on Economical, Social and Cultural Rights*. Konventionen omfattar bl. a. rätten till hälsa och arbete. Uppdelningen av rättigheterna i generationer utgår emellertid ifrån maskulina erfarenheter och missgynnar därför i allmänhet kvinnor.¹⁰⁵ De politiska rättigheterna har med andra ord tilldelats högre rättslig dignitet än de sociala. Män drabbas generellt sett drabbas av kränkningar av politiska rättigheter oftare än kvinnor, medan kvinnors typiska livsmönster gör att de utsätts för brott mot sociala rättigheter. Den juridiska rangordningen av generationerna får till följd att de mänskliga rättigheterna blir föremål för inbördes jämförelse i stället för att ses som en helhet. Uppdelningen utgör ett isärhållande av en feminin och en maskulin sfär, som blir till en typ rättsliga motpoler. De konkurrerar inbördes. De politiska rättigheterna framstår som viktigare än de sociala. Det uppstår en situation som i förlängningen gynnar män respektive missgynnar kvinnor.

Det är dokumenterat att våld i hemmet är något som genomgående drabbar kvinnor, oavsett nationalitet, kultur eller klass. Våld i hemmet innebär i så gott som alla fall mäns misshandel av kvinnor. Det är fråga om ett maktutövande som immuniserats ifrån och av statsmakten.¹⁰⁶ Det rör sig emellertid inte om miljarder av oberoende bråk emellan makar, utan om ett brott som i förlängningen är en del i ett globalt förtryck av kvinnor som grupp. Detta övergrepp mot kvinnors mänskliga rättigheter, rätten till liv, hälsa och kroppslig integritet, begås i det enda utrymme där kvinnor har någon större makt, nämligen i hemmet.¹⁰⁷ Med andra ord sker våldet i den s.k. privata sfären.

Kvinnokonventionen har konstruerats efter de klassiska dokumenten på området mänskliga rättigheter och omfattar främst sådana rättigheter som hänförs till andra generationen. Eftersom de traditionellt angår staten i mindre mån påverkar det staternas förhållande till Kvinnokonventionen. Indiens reservation mot artikel 5 (a) är ett exempel. Man anser sig bara bunden av konventionen så länge den inte berör det man räknar till den s.k. privata sfären. Till den offentliga sfären räknas sådant som statsmakten har att göra med. Till den privata hör tvärtom det som enbart berör privata rättssubjekt. På den offentliga arenan förekommer alltså interaktion mellan stat och individ, medan sådant som sker i det privata enbart angår enskilda. Uppdelningen är folkrättsligt vedertagen och existerar så att säga parallellt med indelningen i generationer. Eftersom de politiska mänskliga rättigheterna tar sikte på förhållandet mellan individ och stat är de enbart relevanta i den offentliga sfären. Här kan en privatperson alltså åberopa de mänskliga rättigheterna, men när det gäller övergrepp i den privata sfären är det inte möjligt. Tanken på olika sfärer skapar liksom uppdelningen i generationer ett kategoriskt tänkande där två enheter spelas ut emot varandra. Sfärerna hålls isär, betraktas som ett motsatspar och utgör därmed en dikotomi. Outtalat kopplas den till dikotomin maskulin - feminin. Med denna följer den hierarkiska uppdelningen.¹⁰⁸ Den offentliga sfären anses juridiskt relevant, och därmed överordnad den privata. Konsekvensen blir att typiska hot mot kvinnors mänskliga rättigheter ställs utanför den rättsliga spelplanen. Övergrepp mot kvinnor tolereras med hänvisning till att de mänskliga rättigheterna inte omfattar vad som sker i det privata. Trots att kvinnor har lika mycket rätt till liv och hälsa som män är det våld kvinnor tenderar att utsättas för en privat angelägenhet som staten inte befattar sig med. Genom isolering av det privata från kontakt med staten utestängs kvinnor systematiskt ifrån möjligheten att utnyttja det skydd de formellt är berättigade till.

¹⁰⁵ Charlesworth s. 59

¹⁰⁶ Moller Okin s. 128

¹⁰⁷ Coomaraswami & Kois s. 185

¹⁰⁸ Lindblom s. 30 f

Det sedan länge styrande sättet att tänka i folkrätten har alltså varit kontrasterande och rangordnande. Feminint förknippade begrepp kontrasterar mot maskulina dito. De senare prioriteras på bekostnad av de förra. Kvinnokonventionen och dess kusin, Kvinnodeklarationen, som per definition kopplas samman med det feminina, medför dock ett alternativt sätt att tänka, och en möjlighet till förändring. Deklarationen definierar faktiskt våld som sker i den privata sfären som likvärdet med våld i den offentliga. Den tvingar vidare staterna att ta ansvar för våldet och förbjuder dem att exculpera sig med hänvisning till kulturella traditioner.¹⁰⁹ Om staterna alltså håller sig till gällande internationell rätt så borde Kvinnokonventionen redan ha slagit igenom så tillvida att staterna infört förbud mot våld i den privata sfären. Deras återstående plikt borde sedan vara att se till att enskilda människor lyder gällande rätt. Verkligheten är annorlunda. Sverige är en av de få stater där misshandel i hemmet är ett brott. Majoriteten av staterna har alltså både en skyldighet att lagstifta och att få människor att efterleva reglerna.

Kultur – föreställningar hos stater och enskilda

Det finns ingen generell gräns för vad som skall anses tillhöra respektive sfär. I stället varierar skiljelinjen från stat till stat. Ett återkommande drag är icke desto mindre att kvinnors typiska behov, oavsett vilka de råkar vara i olika kulturer, inte kan tillgodoses i samma utsträckning som mäns, eftersom staterna tenderar att betrakta kvinnors problem som tillhörande den privata sfären. Våld i hemmet, är som sagt i realiteten lika med våld utövat av män mot kvinnor. Brottet är typiskt hot mot kvinnors hälsa och liv, men angår ändå inte staterna. De skyller ofta sin ignorans dessa brott emot kvinnors mänskliga rättigheter på inhemsk kultur. Åter igen är den indiska reservationen mot artikel 5 (a) exemplifierande. Även om ingen av de stater där kvinnlig könsstympning praktiseras har reserverat sig emot den artikeln, så har motsvarande argument anförts till försvar för detta ingrepp. Som bekant pågick under omkring 30 år en diskussion inom FN där inte bara representanter för könsstympande stater utan även västerländska dito menade att stympningarna inte kunde klassificeras som brott mot mänskliga rättigheter då de var kulturellt betingade.

Här finns ännu ett perspektiv igenom vilket man kan kritisera de mänskliga rättigheterna. De bygger inte bara på en struktur där det maskulina utgör normen. Därtill är normen vit, västerländsk, kristen/judisk, välutbildad och heterosexuell.¹¹⁰ Man har i tredje världen ifrågasatt de internationella mänskliga rättigheternas universella legitimitet. S.k. kulturell relativism kretsar kring tanken att mänskliga rättigheter kan se olika ut i olika kulturer. Västvärlden kan kritiseras för att ta sina referensramar för givna och forcera dem på resten av världen. Då uppstår problem som de man kunnat utläsa av reservationerna till och diskussionen kring Kvinnokonventionen. Lika väl som att kvinnor utestängs ifrån den internationella rätten för att den grundas på maskulina normer så stängs tredje världen ute för att normen för mänskliga rättigheter är västerländsk. Med det inte sagt att feministisk kritik är förenlig med kritik från ickeväst bara för att de båda vänder sig emot folkrättens struktur. Det man kallar för kultur är nämligen synnerligen ofta olika former av våld som utövas mot kvinnor i den privata sfären. Det betyder att den kritiken måste gälla både den maskulina, västerländska normen i folkrätten och mot tredje världens rättfärdigande av våld mot kvinnor inom hemmets väggar.

I Afrika finns ett gemensamt dokument för staterna där kallat *African Charter of Human and Peoples rights*. Det trädde i kraft 1996 och har de internationella dokumenten, däribland

¹⁰⁹ Coomaraswami & Kois s. 183 f

¹¹⁰ Esperanza Hernández-Truyol s. 29

Kvinnokonventionen som förebild. Dess andemening överensstämmer i princip med dessa handlingar. En likabehandlingsprincip stipuleras liksom de basala mänskliga fri- och rättigheterna. Det finns emellertid visst utrymme för tolkning där stadgan hänvisar till afrikanska traditioner. Om stadgan tolkas utan sammanhang skulle det kunna innebära att kvinnoförtryck rättfärdigas med rättsligt stöd. Nu är det emellertid så att den afrikanska konventionen alltid skall korrespondera emot de internationella dokumenten. Den skall alltså tolkas i ljuset av Kvinnokonventionen.¹¹¹ Att denna rättsliga samverkan fungerar är av bärande betydelse för att afrikanska kvinnor skall garanteras skydd mot övergrepp med kulturellt rättfärdigande. Eftersom afrikansk sedvänja traditionellt sett har innefattat mannens dominans över kvinnan på ett eller annat sätt är det oerhört centralt att de afrikanska staterna ser till att anpassa inhemsk juridik till den afrikanska stadgan på just det sätt som är avsett.¹¹² Olyckligtvis är verkligheten inte sådan, åtminstone inte ännu, något som syns inte minst på att kvinnlig könsstympning ännu är ett mastodontartat problem med undermålig lagstiftning i de flesta stater. Att de internationella reglerna mot kvinnlig könsstympning inte slagit igenom nationellt har alltså inte endast att göra med den internationella rättens maskulina struktur eller konventionernas konstruktion. Det kan också förklaras av att staterna inte implementerar bestämmelserna eller bara gör det halvhjärtat. Även om deras officiella policy är att de förkastar kvinnlig könsstympning, så tyder dessa länders realitet på att samhället fortfarande accepterar kvinnlig könsstympning. Bara det faktum att det bland alla de drabbade afrikanska länderna endast har funnits ett enda statligt finansierat åtgärdsprogram avslöjar hur lätt man tar på situationen. Det verkar som att man under ytan har accepterat kvinnlig könsstympning som ett naturligt fenomen som inga åtgärder rör på.

Eftersom uppsatsen har begränsats till Afrika har jag tagit denna kontinent som exempel, men diskussionen är samtidigt representativ för relationen mellan internationella och nationella mänskliga rättigheter. Faktum är att de afrikanska begränsningarna i kvinnors rättigheter verka vara på väg att luckras upp. De Afrikanska stater som tillhör stadgan strävar åtminstone officiellt mot överensstämmelse med Kvinnokonvention med inskränkningar som ytterst skall styras av densamma. Det är alltså så att åtminstone regeringsrepresentanter definierar mänskliga rättigheter på ett sätt som ligger mycket nära det västerländska eftersom det låter det senare sätta de yttersta gränserna. Den förtryckande synen på kvinnors rätt lever dock kvar i enskilda stater i praktiken, vilket märks på deras (brist på)lagstiftning och på den allmänna livssituationen framför allt hos kvinnor med liten eller ingen utbildning på landsbygden. Vidare sitter stereotypa föreställningar kvar i människors mentalitet, där man kan säga att det slutgiltiga hindret för rättens genomslagskraft finns.

Ur folkrättslig synvinkel så har alla stater som ratificerat en traktat skyldighet att anpassa sin inhemska rätt så att den stämmer överens med den internationella handlingen i fråga.¹¹³ Detta gäller oavsett om de nationella lagarna härrör ur religion, sedvänja och eller ett rättssystem. Utgångspunkten för varje stat måste antas vara att man endast ratificerar internationella avtal som stämmer överens med den inhemska rätten. Precis som att Sverige har en konstitution som legitimeras med demokrati via parlamentarism, har andra stater motsvarande regler som legitimeras på annat sätt. Religion utgör en rättskälla som i ett antal stater anses ha primär karaktär. Dessa stater torde därför endast godkänna sådana internationella avtal som överensstämmer med den nationella rätten. Den faktiska legitimiteten hos de internationella traktaten avgörs därför ytterst ur staternas perspektiv utifrån inhemska regler, och i

¹¹¹ Beyani Ch. "Toward a More Effective Guarantee of Women's Rights in the African Human Rights System" s. 286 ff

¹¹² A. a. s. 299

¹¹³ Cook R. J. "State Accountability under the Women's Convention" s. 246

förlängningen alltså med hjälp av olika interna rättskällor. Kort sagt behåller staterna hela tiden sin suveränitet.¹¹⁴ Faktum kvarstår dock att Världssamfundet en gång i tiden valde att ratificera UDHCR, och numera är bundna att följa dess innehåll. Problemet med resonemang som går ut på att man måste lyda lagen när men en gång accepterat den är att religion och sedvänja är så starka krafter att man omöjligen bara kan lagstifta bort dem.¹¹⁵

Att ifrågasätta de etablerade mänskliga rättigheterna är inte detsamma som att staterna skulle vilja eliminera eller byta ut dem. Faktum är att de uppnått en viss status och faktiskt står för globala grundvärden, vilket märks av att ett stort antalet konventioner vunnit utbrett internationellt gehör. Man kan dock granska dem utifrån olika länders politiska och kulturella förhållanden, och då fråga sig om det är den inhemska rätten eller den internationella traktaten som bör modifieras. Bara för att de mänskliga rättigheterna en gång etablerats kan det inte obönhörligen betyda att de utan urskiljning skall pådyvlas samtliga FN-medlemmar på samma sätt. För att Kvinnokonventionen skall kunna implementeras på ett effektivt sätt krävs flexibilitet. Olika stater har helt enkelt olika förutsättningar juridiskt, politiskt, kulturellt och ekonomiskt sett. Därmed inte sagt att staterna skall tillåtas tänja på konventionens innebörd så långt att det grundskydd den faktiskt garanterar går förlorat. Det svåra i sammanhanget är naturligtvis att balansera de mänskliga rättigheternas orubbliga bas mot staters behov av fördröjd eller modifierad implementering av konventionen på grund av inhemska förutsättningar. Kvinnlig könsstympning kan tyckas vara ett exempel på detta. Här har man inte att göra med en *sedvanerättslig* utan enbart en *sedvanemässig* företeelse. Den har alltså inte sanktionerats i lag. Bortsett ifrån alla de ytliga orsaker anges som grund för ritualen och som visserligen också måste bemötas, är kvinnlig könsstympning djupt förankrad i vissa samhällen. Denna sanktionering av ritualen är alltså en del av de inhemska förutsättningar som vissa medlemsstater måste vara medvetna om när de implementerar Kvinnokonventionen.¹¹⁶ Det finns som vi sett tydliga exempel på hur kriminalisering av kvinnlig könsstympning fått icke avsedda följder.

Man kan fråga sig varför vissa stater väljer att ratificera en konvention över huvud taget om de ändå inte uppfattar dess innehåll som legitimt. Kanske är det för att de vill ha ett slags alibi som visar på en goda vilja. Utåt sett har man alltså de politiskt korrekt inställning medan invånarna, i detta fall kvinnorna, fortsätter att lemlästas. Många gånger anges misslyckad implementering bero just på enskildas inställning till ingreppet. Visserligen är detta ingen konstruktion, men trots allt har en stat per definition makt över folket. Hur hårt staten går in för att påverka befolkningen att ändra inställning till könsstympning kan vara avgörande på lång sikt. Inställningen hos människor i könsstämpande miljöer är i allmänhet konservativ så till vida att man inte vill bryta vad man anser vara en tradition. Så ser det genomgående ut både i länder där man lagt ner stor energi på att få bukt med ritualen och i länder där man förhållit sig mer passiv till frågan. Uppenbarligen räcker inte rättsliga och pedagogiska åtgärder utan vidare. Staterna måste göra sitt yttersta under en lång tidsperiod för att verkligen lyckas eliminera ritualen. Synen på könsstympning verkar vara fast rotad och dessutom kollektivt utbredd. Detta tyder på att man bör lösa eller åtminstone identifiera problemet på en djupare nivå. Enskilda medborgare som hela sitt liv absorberats av en kultur där könsstympning ses som en naturlig del av den genusformerande process kvinnor generellt genomgår ändrar inte uppfattning särskilt lättvindigt. För dem betyder en kriminalisering på inget sätt att könsstympning plötsligt skulle vara något felaktigt, utan snarare att det blir mer komplicerat att utföra ingreppet eftersom det måste ske utom kontroll statens kontroll. Därför

¹¹⁴ An Na'im A.A. s. 167

¹¹⁵ A. a. s. 176 f

¹¹⁶ A. a. s. 177 f

bör lagstiftning aldrig betraktas som en definitiv lösning. I stället ett rättsligt förbud kompletteras av andra metoder som informationskampanjer, skolundervisning allmän debatt, och annat som med Kvinnokonventionens uttryck kan anses vara lämpliga åtgärder.

Sammantaget kan den svaga effekten hos de internationella reglerna förklaras utifrån folkrättens struktur där kvinnofrågor generellt har låg juridisk prioritet. Vidare har genomslagskraften att göra med staternas medvetna eller omedvetna syn på ritualen som kulturellt försvarbar. Deras åtgärder eller brist på åtgärder präglas av deras inställning. Ju mer staternas inofficiella syn på ingreppet stämmer med deras officiella, desto större framgång torde de ha med att tränga igenom den folkliga oviljan att upphöra med stymplingarna.

Då Kvinnokonventionen alltså kritiserats för att vara svag i praktiken kan man fråga sig huruvida det hade varit bättre att låta bli att genomföra den. Min bedömning är att den trots sin allmänna utformning medförde stora förbättringar för utsatta kvinnor som de som riskerar könsstympling. Före 1979 kände många stater, exempelvis Sverige, förhållandevis dåligt till att kvinnlig könsstympling existerade. Den rättsliga uppmärksamheten verkar ha satt igång en process av medvetandegörande inom världssamfundet. De flesta stater började betrakta ingreppen som ett problem. Detta måste ses som en positiv utveckling även om flera stater fortfarande inte har lagstiftning och verkar vara långt ifrån att eliminera förekomsten av kvinnlig könsstympling helt och hållet. Eftersom verkligheten nu en gång var sådan att det krävdes en särskild konvention för att Världssamfundet skulle reagera, är det rimligt att anta att Kvinnokonventionen på sin tid var ett nödvändigt grepp för att förbättra kvinnors situation i allmänhet, och i synnerhet när det gäller de kvinnor som befinner sig i könsstymmande miljöer. Även om konventionen onekligen lyfter ut kvinnors mänskliga rättigheter som något speciellt och därmed medför risken att kvinnors rättigheter ses som mindre relevanta, torde konventionen ha varit den bästa utvägen på sin tid. Utan den hade frågor som kvinnlig könsstympling förblivit relativt okända inom folkrätten.

*

3.2 Genomslagskraft hos den svenska kriminaliseringen

Det står alltså klart att de internationella reglerna har dålig genomslagskraft. Den svenska situationen är på ett sätt mer diffus. Det finns en svensk lagstiftning och väldigt få anmälningar görs. Detta skulle kunna tolkas som att lagen fått avsedd effekt. Med tanke på att det i Sverige finns omkring 5000 flickor under 7 år ifrån länder där könsstympning praktiseras finns emellertid anledning att misstänka att könsstympning förekommer i det fördolda.¹¹⁷ Diskussionen kring just den svenska lagens genomslagskraft kommer att ha generell karaktär, eftersom den svenska situationen är relativt dunkel. Jag kommer att dra paralleller till andra europeiska länder där situationen är liknande, men även till miljöer där könsstympning utgör en s.k. tradition. Eftersom reglerna tar sikte på samma folkgrupper oavsett om det är i Europa eller Afrika är det min bedömning att det är relevant med paralleller mellan lagstiftning och erfarenheter kring den i olika länder.

3.2.1 Den svenska lagens genomslagskraft

Huruvida kvinnlig könsstympning upphört tack vare den svenska lagens tillkomst är som sagt svårt att avgöra. Att döma av bristen på rättsfall har lagen fått avsedd effekt. Ett antal fakta talar emellertid för att könsstympning förekommer i det fördolda. Ett är att det i Sverige bor drygt 5000 flickor ifrån länder där könsstympning praktiseras. De utgör en riskgrupp. Många människor räknar med att återvända till sina hemländer önskar därför utsätta sina döttrar för ingreppet så att de skall accepteras när de återvänder hem. Det finns också tecken på att man upplever ett liknande tryck att könsstympa flickorna i Sverige som i hemlandet. Många av de remissinstanser som uttalade sig inför upphävandet av principen om dubbel straffbarhet befarade dels att stympningar fortfarande pågick i Sverige och dessutom att föräldrar tog sina barn utomlands för att utföra ingreppet. I Storbritannien, som är det enda landet förutom Sverige där kvinnlig könsstympning är kriminaliserat genom en särskild lag, har flera fall rapporterats.¹¹⁸ Eftersom samhällsförhållandena där liknar de svenska är det rimligt att dra en parallell.

En relevant faktor i sammanhanget är att brottsoffret i regel har svårt att avslöja eller anmäla gärningsmannen då hon befinner sig i en beroendeställning gentemot denne. Därför förblir stympningarna okända.¹¹⁹ Ofta är det de närmaste släktingarna som tar initiativet till eller rent av utför könsstympningen, varför flickan eller kvinnan i fråga har stora problem dels att alls inse att hon utsätts för ett brott, dels att i så fall berätta om det för utomstående, kanske myndighetsutövande personer. Här föreligger alltså ett socialt dilemma där kvinnans familj utgör ett hot men samtidigt en trygghet.

En bidragande orsak till att man inte stannade vid Brottsbalken i könsstympningsfrågan var med stor sannolikhet att man ville förverkliga innehållet i Kvinnokonventionen på bästa möjliga sätt. Att man från svensk sida varit noga med att följa internationella konventioner har kunnat märkas ovan, exempelvis i och med att man gjort ändringar i lagen med tanke på Barnkonventionen. Hade man avstått ifrån att lagstifta och valt att behålla Brottsbalken hade kvinnlig könsstympning förvisso räknats som misshandel. Då hade man markerat att man betraktar ritualen som en fullvärdig kriminell handling och accepterar den lika lite som andra typer av misshandel. Man skulle genom att inte se kvinnlig könsstympning som ett särskilt slags brott ha tonat ner betydelsen av att ritualen nära nog uteslutande drabbar kvinnor. Man kan fråga sig varför lagen inte är könsneutral och alltså gäller även stympning av mäns

¹¹⁷ Gunning s. 661

¹¹⁸ Gunning

¹¹⁹ Omsäter

könsorgan. Svaret står att finna i propositionen, där det som sagt framgår att man ville visa ett särskilt avståndstagande ifrån ett brott som rent faktiskt enbart drabbar kvinnor. Hade man valt att stanna vid Brottsbalken eller att göra lagen könsneutral så hade den moralbildande effekt man eftersträvade gått förlorad genom att man ignorerat att brottet enbart begås mot kvinnor p.g.a. deras kön. Eftersom män som grupp inte är utsatta för systematisk misshandel på rituell grund är de inte i behov av motsvarande skyddslagstiftning. Om en man skulle råka ut för könsstympling är min slutsats att man torde kunna använda sig av misshandelsparagraferna eller göra ett analogislut med Lagen mot kvinnlig könsstympling. Eftersom könsstympling är ett brott som systematiskt begås mot kvinnor för att de är kvinnor verkar det rimligt att, som propositionen säger, stödja den utsatta gruppen respektive visa avståndstagande ifrån den kvinnosyn ritualen representerar. Uteslutandet av möjligheterna till samtycke till ringa misshandel var också ett starkt skäl till att man valde specialreglering. Detta grepp går i linje med det totala förkastandet av stympanDET. Det hade inte varit möjligt att åstadkomma motsvarande teknikalitet om man inte valt specialreglering. Även detta grepp kan motiveras som nödvändigt med tanke på brottets speciella karaktär. Huruvida samtycke verkligen sker av äkta fri vilja kan (och skall nedan) diskuteras med tanke på hur kvinnor i de miljöer där könsstympling förekommer regelmässigt projiceras för ett socialt tryck att genomgå operation. Genom att kategoriskt lagstifta bort samtyckesprincipen eliminerades det ”kryphål” som Brottsbalken skulle ha inneburit. Frågan är om den svenska lagen verkligen har medfört att kvinnlig könsstympling inte längre förekommer i Sverige. Officiellt gör det inte det om man går efter den nästan totala bristen på åtal. Om det finns ett mörkertal och hur stort det i så fall är kan man enbart spekulera i. Om man ser på antalet fall skulle man alltså kunna sluta sig till att särslagstiftningen har fått avsedd effekt. Tvärtom har specialregleringen både uppmärksammat kvinnlig könsstympling och lyckats förhindra att det praktiseras i Sverige. Man skulle kunna säga att faran för bagatellisering av kvinnofrågor inte har förverkligats genom lagen utan tvärtom.

4 Jämförelse med väst

Kvinnlig könsstympling verka vara en barbarisk och förkastlig ritual. Vid närmare eftertanke kan man dock dra tydliga paralleller till västvärlden, både med tanke på historiska och nutida företeelser. Min uppfattning är att strukturen i de miljöer där kvinnor stympas faktiskt liknar strukturen i det västerländska samhället. I väst har tydliga motsvarigheter till kvinnlig könsstympling existerat tills ända in på 1900-talet. Numera kan ingreppet enligt min bedömning sägas motsvaras av s.k. estetisk plastikkirurgi åtminstone i viss mån. Syftet med detta kapitel är alltså att fokusera på historiska och samtida västerländska företeelser som på liknande sätt som kvinnlig könsstympling speglar en samhällsstruktur där mannen är överordnad kvinnan.

4.1 Historisk jämförelse

Många av de argument som anförs för att rättfärdiga kvinnlig könsstympling reflekterar en inställning till kvinnan som underordnad i förhållande till mannen. Detta är emellertid något unikt för samhällen som praktiserar kvinnlig könsstympling. Däremot är denna extremt skadliga form av kontroll av den kvinnliga sexualiteten speciell för just dessa samhällen.¹²⁰ Den har ofta betraktats som primitiv och grym av västvärlden, men då har man sällan tänkt på att det funnits mer eller mindre exakta motsvarigheter till ingreppet även här:

- I det antika Rom tvingades slavar bära en typ lås bestående av ringar i metall som fästes i blygdläpparna för att hindra att slavarerna ”förökade sig”. Det är även dokumenterat att liknande lås förekommit i Europa på 17- och 1800-talet för att garantera kvinnors trohet.
- Under medeltiden använde europeiska adelsmän s.k. kyskhetsbälten på sina hustrur. Det var en sorts korsett av järn och silver som gick ner över underlivet där det satt vassa taggar kring en trång öppning. Anordningen var låst och kunde endast låsas upp av mannen. Syftet med detta var att garantera att hustrun inte var otrogen. Bältet måste betraktas som en variant av könsstympling, både konkret och vad gäller själva tanken på att kontrollera den kvinnliga sexualiteten. Det rörde sig helt enkelt om ett slags lås av metall, precis som att infibulation kan kallas för ett lås av kött och hud.¹²¹
- Ingrepp liknande infibulation finns rapporterade i den ryska, europeiska och nordamerikanska medicinska litteraturen från 18- och 1900-talet. Oftast rör det sig om män som utsatt sina hustrur för ingreppet för att de inte skulle vara otrogna.
- I mitten av 1800-talet till en bit in på 1900-talet etablerades snabbt gynekologyrket, som då utövades uteslutande av män. De införde olika typer av genitala operationer på kvinnor under vetenskapliga förevändningar; clitoridektomi, hysterektomi, kastrering, salpingotomi (avlägsnande av äggstockarna) med mera.¹²² Det var främst i USA och Storbritannien som dessa operationer ansågs bota ”sjukdomar” som promiskuitet, kleptomani och melankoli. Man talade om hysteri¹²³, ett samlingsnamn för olika nervösa syndrom som kvinnor ansågs lida av och som sades vara kopplade till deras sexualitet, särskilt gällde detta clitoridektomi, avlägsnande av klitoris. Gynekologerna opererade enbart kvinnor ur medelklassen eftersom det endast deras män som hade råd att betala.

¹²⁰ Hosken s. 72

¹²¹ A. a. s. 288

¹²² Johannisson K. ”Den mörka kontinenten” s. 185

¹²³ Hysteria är det gammalgrekiska ordet för livmoder. A. a. s. 149 ff

Man kan även tänka sig att just dessa kvinnor utsattes på grund av att de började bli upplysta och därmed utgjorde ett hot mot den maskulina dominansen i samhället. Den tanken får stöd av att gynekologer ville utföra könsstympling på lesbiska, misstänkt lesbiska och kvinnor som betedde sig ”för manligt”. Könsstympling är ett sätt att hålla kvar kvinnan på sin plats och därmed hindra henne ifrån att ta sig in på mannens domäner, och därmed skaffa sig makt.¹²⁴ Särskilt clitoridektomi, som direkt inkräktar på att kvinnlig sexualitet, var ett konkret sätt att utöva makt över kvinnan och hennes hotfulla drift. Bara det faktum att kvinnors stympades på detta sätt för att de ”önskat skilsmässa” talar tydligt om att det hela ytterst är fråga om makt.¹²⁵ I Storbritannien upphörde operationerna 1867 då den mest pådrivande gynekologen förklarades för kvacksalvare av det brittiska läkarsällskapet. Amerikanska gynekologer upphörde inte att utföra könsstympling på sina patienter förrän på 1930-talet.¹²⁶

Förutom den fysiska likheten med kvinnlig könsstympling av idag så är den gemensamma nämnare hos exemplen ovan är att de alla syftade till att kontrollera kvinnors sexualitet. Det är alltså uppenbart att könsstympling inte är något unikt för tredje världen. Föreställningarna kring de västerländska varianterna och motiven till dem känns också igen ifrån de som brukar anges för könsstympling idag. Människor i könsstymmande samhällen har inte nödvändigtvis klart för sig någon exakt anledningen till varför operationen måste genomföras. En vanlig förklaring är att man enligt tradition alltid har stympat sina flickor, och att man därför måste upprätthålla gamla seder och bruk. Någon djupare logik bakom detta påbud kan dock sällan anges. Däremot styrs man av olika föreställningar kring kvinnan vilka anses rättfärdiga könsstympling. Ofta hänvisas till den kvinnliga sexualiteten som något farligt i behov av kontroll, vilket i praktiken betyder stympling. Man menar att icke stympade kvinnor så att säga automatiskt blir besatta av sexuell lust till fara för sig själva och andra. Dessa motiv kan jämföras med att exempelvis brittiska gynekologer i början av 1900-talet förespråkade avlägsnande av klitoris för att hindra masturbation eftersom det ansågs skamligt och dessutom skadligt för nervsystemet.¹²⁷ Där människor inte explicit sanktionerar stymplingen på detta sätt anges andra skäl antingen i kombination med motivet om sexuell kontroll eller fristående. Det är till exempel vanligt att könsstymplingen betraktas som invigningsrit och syftar till att göra flickan till kvinna och därmed inkludera henne i de vuxnas gemenskap. Detta upptagande i den fullvuxna världen brukar klassificeras som *sociologiskt* motiv. Invigningsceremonierna har historiskt sett varit omgärdade av en mängd symboliska inslag, men tendensen är att dessa håller på att försvinna, medan själva könsstymplingen lever kvar. Könsstympling rättfärdigas även av *hygieniska* och *estetiska* argument, som att kvinnans könsorgan anses fula eller smutsiga. Detta uttrycks framför allt hos de folk där infibulation praktiseras. En icke stympad kvinna anses oren. Det finns till och med ett arabiskt ord, *irdh*, som egentligen betyder smutsig som används om dessa kvinnor.¹²⁸ De skäl som anförs till försvar för kvinnlig könsstympling är även av religiös natur. Ingen av källorna till de stora världsreligionerna kräver att kvinnor ska könsstympas. Däremot har religiösa skrifter tolkats så av präster, imamer och andra representanter för de olika trosriktningarna. Mest utbredd är ritualen i muslimska länder. Koranen innehåller stycken där profeten Muhammed nämner

¹²⁴ En parallell kan dras till ett rättsfall från 1989 där en kvinna inte ansågs uppträda tillräckligt ”feminint” för att bli delägare i den firma hon var anställd av, trots att (eller för att?) hon var mer kompetent än övriga kandidater som alla var män. Min tolkning av situationen är att den innehöll ett ”moment 22”. Kvinnan hade blivit nominerad därför att hon hade visat upp ”maskulina” egenskaper som beslutsamhet, kompetens och intelligens, men samtidigt ratades hon just på grund av dessa drag. Moi T. ”Vad är en kvinna?” s. 135

¹²⁵ Johannisson s. 200

¹²⁶ Gunning s. 660 f, Hosken s. 288 f

¹²⁷ Hosken s. 294

¹²⁸ Dorkenoo s 34 ff

kvinnlig könsstympning, dock utan att förespråka dess praktiserande. Troligen är det hans uttalanden som ligger till grund för att så många människor tror att det är deras plikt som goda muslimer att könsstympa kvinnorna. Uppfattningen är mest utbredd på landsbygden där människor ofta är analfabeter och alltså inte kan tillgodogöra sig religionen genom att läsa själva. De är beroende av bypräster och liknande, vilka påstår att islam ställer krav på att ritualen genomförs.¹²⁹ Här kan man dra en parallell till att man i väst litade till vetenskapen och därför utsatte kvinnor för gynekologiska ingrepp mot hysteri. Människor, åtminstone de som hade råd med kirurger, lydde auktoriteten som i det västerländska fallet representerades av läkare i stället för religiösa ledare. Vidare förekommer s.k. *psykosexuella* föreställningar, som exempelvis tron att nyfödda riskerar att dö eller bli vanskapta om deras huvud kommer i kontakt med klitoris under förlossningen. Därför skärs klitoris bort i samband med kvinnans första graviditet. I en del samhällen görs könsstympning i tron att ingreppet ökar kvinnans fertilitet, medan man i andra genomför det under amningstiden för att barnet inte skall få i sig ”giftig” bröstmjolk.

Vissa afrikanska folkgrupper tror att människan föds med två kön, och att könsstympning krävs för att ta bort det manliga hos kvinnor. Från antiken och fram till 1700-talet, då ämnet kvinnomedicin och särskilda kvinnoläkare etablerades¹³⁰, betraktade den västerländska vetenskapen kvinnor och män som olika sammansättningar av ett och samma kön. Kvinnors könsdelar var endast en spegelvänd variant av mäns. Skillnaden mellan män och kvinnor var enligt denna teori social/kulturell. Man skilde på kroppsligt och intellektuellt kön även om man inte talade om genus eller tänkte i feministiska banor under denna tid, tvärtom. Att män var mentalt överordnade kvinnor ansågs vara teologiskt fastlagt och därför allmängiltigt. Trots att könen alltså sågs som fysiskt lika förtrycktes kvinnor faktiskt genom en idé om socialt kön.¹³¹ Detta kan användas som parallell till den ”primitiva” tanken på människan som tvekönad vid födseln och kvinnlig könsstympning som ett sätt att skapa ett kvinnligt kön. Likheten mellan ingreppen och motiven till dem är uppenbar och kan ses som ett tecken på att vissa könsstympande samhällen innehåller samma människosyn som den tidigare västerländska, men att de befinner sig på olika utvecklingsnivåer historiskt sett. De historiska företeelserna i väst har utan tvekan många liknande och i vissa fall exakt samma gemensamma drag med dagens könsstympning. Det går inte att blunda för att kvinnlig könsstympning faktiskt har förekommit här och att ingreppen har motiverats på samma sätt som i tredje världen för närvarande. Kvinnlig könsstympning har varit, är och kommer att förbli ett medel för förtryck av kvinnor och deras sexualitet. Man kan hur som helst konstatera att ingreppet inte längre praktiseras i u-världen. Samtidigt återkommer feministisk rättsteoretiker och andra kritiker frekvent till att kritisera det faktum att män fortfarande är överordnade kvinnor här i väst. De värderingar som en gång ledde till könsstympning och liknande i väst har inte försvunnit bara för att själva ingreppet eliminerats. Frågan är om det har ersatts av något annat.

¹²⁹ Hosken

¹³⁰ Märk att kvinnomedicin inte skilde sig ifrån ”mansmedicin” utan enbart ansågs avvika ifrån normalformen ”medicin” Johannisson s. 173

¹³¹ Moi T. ”Vad är en kvinna?” s. 73 f (hänvisning till Thomas Laqueurs historiska beskrivning av synen på kön)

4.2 Samtida jämförelse

Tills för inte så länge sedan drabbades alltså västerländska kvinnor av olika motsvarigheter till könsstympling och kyskhetsbälten. Med tanke på att dessa företeelser funnits sedan antiken och levde kvar ända in på 1900-talet skulle man kunna säga att de försvunnit alldeles nyss. Frågan är om själva föreställningarna kring kvinnor, kropp och sexualitet som fanns kring kyskhetsbälten och operationer också har försvunnit. Om man tittar på genuskontraktet i det västerländska samhället verkar det inte vara så. Jämfört med genusrelationen i de miljöer som praktiserar könsstympling märks tydliga likheter. Det kan tolkas som att strukturen i det västerländska samhället i grund och botten är densamma som för 100 år sedan.

4.2.1 Genuskontraktet

Med genuskontrakt avses den typiska livssituation som män och kvinnor kollektivt och enskilt befinner sig i jämförelse med varandras genus. I samhällen där könsstympling utövas ser genuskontraktet ut på ett visst sätt. Ett moment i kontraktet är att män generellt har en aktiv roll och kvinnor en passiv. Här gäller segregering av könen både mentalt och praktiskt. Mannen verkar i det offentliga arbetslivet, är produktiv och utbildar sig i möjlig mån. Kvinnan förmodas stanna i hemmet och har en reproduktiv livsuppgift. Detta kan ses som en yttring av isärhållandets logik. Kvinnans möjligheter till en sorts karriär finns så gott som uteslutande i den privata, underordnade sfären. Hennes framtid är beroende av att hon blir gift och kan få barn. Mannens suveränitet märks vidare i arvsrätten i dessa samhällen. Den bygger generellt på att mannens namn och anseende förs vidare genom hans maskulina avkomma. Släktens fortlevnad är beroende av att det föds söner inom äktenskapet. Man lägger därför mycket stor vikt vid att kvinnans trohet och dygd. Att bevara en kvinnas oskuld är detsamma som att upprätthålla familjens ära. Otrohet eller förlorad jungfrudom innebär social prestigeförlust för hela släkten. En kvinnans chans att bli gift minimeras om hon inte är oskuld (läs könsstympad). Släkten drabbas om hon skulle hamna på glasberget och därmed bli en försörjningsbörd. Stymplingen kan i praktiken sägas fungera som en typ av varuplombering! När äktenskap blir aktuellt kontrollerar den blivande makens familj att kvinnans stympling är intakt.¹³² Mönstret där kvinnans chans att bli självförsörjande är obefintlig är inte unikt för tredje världen, utan motsvaras av den ordning som tidigare gällde i väst och i viss mån lever kvar i här. I Sverige inleddes en förändring omkring 1950 och 60-talen, då kvinnors möjligheter till förvärvsarbete ökade. Innan dess var den minsta försörjningsenheten familjen¹³³, där kvinnor var beroende av män precis som i könsstymmande samhällen idag. Mot bakgrund av detta skulle man kunna säga att samhällsstrukturen i tredje världen har det gemensamt med västvärlden att isärhållandets logik kan appliceras på båda trots att utvecklingen har nått olika långt. I väst har kvinnorna börjat ta sig ut på den offentliga arbetsmarknaden. De behöver inte längre som kvinnor i tredje världen gifta sig för att trygga sin framtid. Emellertid skall påpekas att även om kvinnor är betydligt mer jämställda i väst så är de fortfarande underordnade, om än i mindre mån och på ett mer subtilt sätt än i utvecklingsländerna.

Genusformerande process

I de samhällen där könsstympling är utbredd ser den genusformerande processen ut på ett särskilt sätt för majoriteten av kvinnorna. Kvinnan förväntas hålla sig till den privata sfären och där utveckla en vårdande, ombesörjande roll, först som dotter under kontroll av fadern och sedan som hustru och mor då hon lyder sin man och sina vuxna söner. Feminin duglighet förknippas inte som maskulin dito med ekonomisk och eller yrkesmässig framgång, utan mer

¹³² Dorkenoo s. 47 ff

¹³³ Christensen A. ”Den EG-rättsliga likhetsprincipen versus den europeiska enförsörjarfamiljen” s. 16

eller mindre med personlig moral och kropp. Att bli gift anses vara varje flickas rätt, och en given del i kvinnors utveckling.¹³⁴ Flickor förbereds kontinuerligt på att bli acceptabla kvinnor genom att på olika sätt anpassa medvetande och fysik till att tillfredsställa omvärlden. Att bli en riktig kvinna likställs i stor utsträckning med att kuva de egna behoven, inte minst sexualiteten. I denna process har könsstympling i många av dessa miljöer kommit att bli ett avgörande moment, ett slags eldprov i utvecklingen. Här bekräftas flickans definitiva erhållande av ett feminint genus genom en konkret åtgärd. Ett fysiskt ingrepp garanterar kroppslig oskuld och därmed mental dygd. Det är alltså på grund av ett tankemönster orsakat av samhällsordningen som könsstympling kommit att bli normen för kvinnors utveckling, och dessutom något de anammat som intern angelägenhet. En ritual som i grunden bygger på ett system där kvinnor förtrycks genom isärhållande och underordning har kommit att anses som ett privilegium. Könsstympling indoktrineras kontinuerligt från generation till generation som en naturlig del i flickors utveckling till fullvärdiga kvinnor. Det handlar om en långvarig socialiseringsprocess där uppfattningen om hur en kvinna är gör att könsstympling är något man anser nödvändigt eller rent av positivt. Ritualen har blivit en del av en ordning där olika familjemedlemmar har olika uppgifter och i förlängningen utövar olika stor makt. De äldre kvinnorna, d. v. s. framför allt far- och mormödrarna spelar här en central roll. Det är ofta de som fattar beslut om att ingreppet skall göras. Dessa kvinnor har en speciell social status och de utövar sin makt genom att upprätthålla traditionen. Efter att själva ha varit unga och tvungna att lyda har de med tiden uppnått en position i familjen som påminner om mannens. Att de äldre kvinnorna förespråkar könsstympling betyder att de håller fast vid den begränsade makt de uppnått genom att själva en gång socialiserats till fullvärdiga kvinnor. De agerar utifrån en kontext som innehåller vissa kriterier för hur feminint genus kreeras, och de agerar som sina söners mödrar.¹³⁵

Den västerländska kvinnans betydelse kopplas i högre grad än mannens samman med yttre egenskaper. Från det att flickor föds förväntas de vara söta, snälla och duktiga, medan pojkar skall vara djärva och starka. En kvinna bedöms generellt utifrån sitt fysiska utseende.¹³⁶ Bilden i media och reklam av hur en riktig kvinna skall se ut har speciellt under 90-talet allt mer kommit att likna Barbiedockan. ”The Super Model” håller på att bli normen för en äkta kvinna, vilket betyder att majoriteten bland unga kvinnor ses och ser sig själva som felande då de inte lever upp till måttstocken i den moderna västerländska kulturen. Plastikoperationer har under 1990-talet för fler och fler blivit ett konkret sätt att anpassa sig till en idealbild som blir allt mer allmängiltig ju fler som ger vika för den. Annorlunda uttryckt är skönhetsidealet ett växande moment i den västerländska feminint genusformerande processen. Här kan man dra en parallell till könsstympling, eftersom denna operation också utgör ett moment i skapandet av feminint genus. I det ena fallet är underkastelsen inför idealnormen motiverad av moral, i det andra av ett utseendeideal. Naturligtvis kan man här invända att kvinnlig könsstympling är en urgammal ritual som kvinnor systematiskt utsätts för från generation till generation, medan skönhetskirurgi fortfarande förekommer relativt sporadiskt utan varken krav eller stöd ifrån äldre släktingar. Däremot har det allmänna skönhetskravet som uttrycks i media stort inflytande på kvinnor.

¹³⁴ Omsäter s. 18

¹³⁵ Gunning s 659

¹³⁶ Björk s. 95 ff

4.2.2 Kvinnlig könsstympling och silikonbröst

De senaste tio åren har så kallade estetiska plastikoperationer ökat kraftigt bland kvinnor i Västvärlden. Det vanligaste ingreppet bland unga kvinnor är bröstförstoring med hjälp av implantat av silikon eller koksaltgel. I USA har mer än en miljon kvinnor silikon i bröstet. I Sverige uppskattades motsvarande siffra till mellan 50 000 och 60 000 kvinnor år 1997, en siffra som med säkerhet är ännu högre idag med tanke på att ingreppet blivit allt vanligare.¹³⁷ Det kan vid förstå påseendet verka långsökt att likna kvinnlig bröstförstoring vid könsstympling. Jag vill dock hävda att det finns flera tydliga paralleller mellan de båda ingreppen. Även om de skiljer sig åt markant på vissa punkter menar jag att likheterna är så många att man inte kan bortse ifrån dem. Till att börja med består de båda ingreppen rent konkret i att man skär i kvinnans kropp i syfte att förändra dess utseende. Både när det gäller bröstförstoring och infibulation kan man konstatera att det i båda fallen handlar om att skära i uteslutande kvinnliga kroppsdelar, töja ut hud och sedan sy ihop kroppsdelarna till en ny, konstruerad form. Ur hälsosynpunkt innebär all plastikkirurgi liksom könsstympling alltid en kortsiktig risk för att något går fel under själva operationen. Störst är emellertid den långsiktiga risken. Det är inte vetenskapligt klarlagt att det finns något samband mellan silikon och de symtom många kvinnor med inplantat vittnar om, som kronisk verk, nedsatt immunförsvar, klåda och trötthet. De är själva övertygade om att silikonet är orsaken, men detta är inte medicinskt säkrat. Däremot råder inga tvivel om att implantaten kan leda till s.k. inkapsling. Det betyder att det uppstår hård vävnad kring implantatet så att bröstet gör ont och känns hårt.¹³⁸ Liknande problem uppstår ofta när grov excision har genomförts. Ären hårdnar och eftersom de är så stora täpper de så att säga till underlivet så att en form av infibulation uppstår. Gemensamt för könsstympling och bröstförstoring är alltså hälsoriskerna, även om könsstympling betydligt oftare faktiskt resulterar i handikapp och sjukdom. Hälsoriskerna väger dock lättare än ingreppens ”positiva” följder i bägge fallen, att döma av att så många kvinnor utsätts eller väljer att låta sig utsättas för dem. En gemensam orsak till de bägge operationerna är alltså att de ger kvinnan social status. När det gäller könsstympling är ingreppet kopplat till oskuld och därmed heder, vilket skänker kvinnan och hennes familj gott anseende. Eftersom moral här anses lika med kyskhet och oskuld kan man säga att motsatsen, omoral, är lika med sexuell erfarenhet. Könsstympling symboliserar återhållen sexualitet. Konstgjorda bröst förknippas åtminstone i vissa sammanhang med extrem sexualitet. De kvinnor som deltar i pornografi har nästan alltid enorma implantat i bröstet.¹³⁹ Min poäng är att båda ingreppen är kopplade till sexualitet men på olika sätt. En annan parallell kan dras mellan den explosionsartade ökningen av plastikkirurgin och fått kring detta sekelskifte och motsvarande utveckling av gynekologisk könsstympling kring det förra.

Liksom kvinnlig könsstympling är estetisk plastikkirurgi något som genomförs om inte i hemlighet så i avskildhet. Om könsstympling betraktas som en kvinnlig angelägenhet så är plastikoperationer på ett liknande sätt något privat som kvinnan i allmänhet inte diskuterar offentligt, åtminstone inte på det personliga planet. Generellt menar kvinnor som har opererat sig att de gör det för sin egen skull, för att de vill känna sig kvinnligare och vackrare. Med tanke på att en plastikoperation kostar åtskilliga tusentals kronor och med tanke på att man äventyrar sin hälsa måste önskan att förändra utseendet vara tämligen stark hos dessa kvinnor. Precis som när det gäller könsstympling kan man rimligen fråga sig varifrån denna vilja kommer och huruvida det alls är fråga om verkligt fri vilja.

¹³⁷ Timle L. i Göteborgsposten 1997 03 24

¹³⁸ Ibid

¹³⁹ Stöd för det påståendet råkar man på vid utgången till de flesta butiker vare sig man vill det eller inte.

4.2.3 Fri vilja

Brösthörningar sker i regel på kvinnans eget initiativ. Hon är positivt inställd till ingreppet och upplever sålunda en vilja att genomgå operation, för att känna sig ”kvinnligare”. Detsamma kan inte lika generellt sägas gälla könsstympling. Många berättelser vittnar om hur flickor stympats mot sin vilja. Samtidigt berättar andra kvinnor att de faktiskt velat opereras eftersom de önskat ”bli som alla andra” samt tas upp i vuxenkollektivet. Därtill utvecklar många kvinnor en önskan att utsätta sina döttrar då de genom sin livserfarenhet förstått de sociala nackdelarna med att inte vara stympad. Det kan tyckas märkligt att kvinnor som själva gått igenom stympling faktiskt vill utsätta sina döttrar för det potentiella trauma som ingreppet bevisligen innebär och som de själva torde minnas som en smärtsam upplevelse. När man ser det hela mot bakgrund av det sociala mönster som är förhärskande i dessa samhällen blir mödrarnas resonemang logiskt. Kvinnans status förknippas med hennes kropp. Könsstymplingen ses därför som ett slags försäkring. Den utgör en garanti för dotterns chans att bli gift, vilket betyder att hennes framtid och ålderdom är tryggad. Att avstå ifrån stymplingen vore det samma som att utsätta flickan för social stigmatisering. En icke stympad kvinna anses i vissa samhällen promiskuös, eller rent av motsvara en promiskuös.¹⁴⁰ Mot bakgrund av det starka sociala trycket framstår mödrarnas inställning som ett uttryck av välvilja gentemot döttrarna. Könsstympling har sanktionerats djupt i kvinnornas medvetande genom socialisering av generation efter generation. Kvinnor strävar efter könsstympling därför det innebär ett slags försäkring för dem. Ritualen brukar rent av anses vara en intern, kvinnlig angelägenhet som män bör hållas utanför. Ytterst är det dock fråga om att kvinnor resignerat inför kravet på underordning. Frågan är om man egentligen kan kalla detta för fri vilja.¹⁴¹

Som utgångspunkt kan man fråga sig om en kvinna hade velat utsätta sig för plastikkirurgi eller könsstympling om hon levte helt isolerad ifrån omvärlden. Svaret torde utan tvekan vara nej, eftersom det först är då en människa känner till sina möjligheter i livet som hon eventuellt upplever en önskan att förverkliga dem. Det samhälle och den kultur man lever i präglar människors vilja.¹⁴² Om man istället tänker sig att kvinnan lever isolerad men att hon får veta vad plastikoperationer innebär och att hon har möjlighet att genomgå en sådan. Troligen skulle hon inte heller då säga ja till ingrepp eftersom hon sannolikt inte skulle uppfatta en opererad kropp som vackrare än en naturlig. Och även om hon skulle tycka att den konstgjorda formen var finare så är det tveksamt om detta skulle innebära att hon skulle anse fördelarna med ett ingrepp så stora att hon vore villig att låta sig utsättas för det, eftersom det vore att sätta hälsan på spel. Förutsatt att hon betraktade frihet från sjukdom som ett mål med livet skulle hennes förnuft sannolikt tala om för henne att ett bra sätt att behålla hälsan är att avstå ifrån operation.¹⁴³ Man kan säga att viljan till friskhet motiveras av ett egennyttigt skäl.¹⁴⁴ Tanken på den isolerade människan illustrerar att referensramar är avgörande för att en person skall uppleva vilja att tillfredsställa andra än egennyttiga behov som hunger, törst, sömnbrist et c. Med referensramar följer en vilja som motiveras av moraliska skäl.¹⁴⁵ Om en människas referensramar är ett samhälle där kvinnor som inte könsstympas blir socialt och ekonomiskt utfrysta för resten av livet kan man säga att mödrarnas vilja inte motiveras av egennyttiga skäl utan av moraliska, närmare bestämt bestående i krav från omgivningen. Den typen av vilja bygger alltså på andras intressen. En annan sak är att kvinnorna upplever att de

¹⁴⁰ Gunning s 659

¹⁴¹ An – Na ’im s 177 & Ds. 1999:3 s. 8

¹⁴² Björk s. 28 & s. 88

¹⁴³ Simmonds N. E. ”Juridiska principfrågor” s. 32

¹⁴⁴ A. a. s. 33

¹⁴⁵ Ibid

handlar utifrån egennyttiga skäl. Även om det verkligen känns som att det är man själv som vill plastikopereras eller könsstympas så härstammar denna strävan ytterst ifrån att man gjort en avvägning av vad som blir följderna av ingrepp eller icke ingrepp. Därefter gör man ett val, som brukar kallas för fritt.

De referensramar som bidrar till att kvinnor vill genomgå skönhetsoperationer består rent konkret i det kvinnoideal som förmedlas av media. Här illustreras möjligheten till ett visst utseende, vilket värderas som eftersträvansvärt av många mottagare av denna information. Därmed inte sagt att det ideal som förmedlas skulle försvinna om media upphörde eller förändrades. Media är endast en tydlig kanal för de värderingar som vuxit fram i den västerländska kulturen, där kvinnans värde i hög grad hör ihop med yttre egenskaper.¹⁴⁶ För att återknyta till resonemanget om den genusformerande processen så är strävan efter en viss sorts utseende något som kvinnor förvärvar när de projiceras för denna process. Ingreppet blir ett påtagligt medel genom vilket man försöker fullkomliga sin feminina identitet. Viljan att genomgå plastikkirurgi har en annan karaktär än viljan att dricka vatten när man är törstig. Den förra betingas av psykisk och social påverkan, medan den senare kommer av ett fysiskt behov och är likadant oavsett vilka referensramar en person har. Min slutsats är att man sällan kan tala om verkligt fri vilja annat än när det gäller viljan att tillfredsställa grundläggande kroppsliga behov, eftersom allt annat är relativt. I ett samhälle där en riktig kvinna är könsstympad är det logiskt att kvinnor känner vilja utföra ingreppet, eftersom detta i regel medför social acceptans. I en miljö där en riktig kvinna ser ut som en docka är det logiskt att många kvinnor känner vilja att förändra sitt utseende med plastikkirurgi, eftersom det innebär social säkerhet.

¹⁴⁶ Björk s. 17

5 Sammanfattning och slutsatser

Sedan åren efter andra världskriget har det funnits internationellt etablerade mänskliga rättigheter. Bland dem finns rätten till liv, hälsa och kroppslig integritet. Ändå kom man i Världssamfundet inte fram till att kvinnlig könsstympning är ett brott emot dessa rättigheter förrän 1979, då Kvinnokonventionen ratificerades. Detta är den första av hittills två internationella traktater som uttryckligen förbjuder s.k. skadliga sedvänjor. Den andra är Barnkonventionen från 1989. Dessa förbud har kompletterats av en mängd andra internationella dokument, som visserligen inte är traktatsrättsligt, men moraliskt bindande för staterna. Bland dem har Kvinnokonventionens tolkningsrekommendation, Pekingplanen och Kvinnodeklarationen bland de viktigaste. De är mer exakta än konventionen och slår fast att uttrycket *lämpliga åtgärder* innebär att staterna är skyldiga att förbjuda alla former av kvinnlig könsstympning i lag. Lagen skall innebära straff för förövare och det skall finnas möjlighet till skadestånd för brottsoffren. Saknas detta kan staten hållas ansvarig för könsstympningen. Det föreligger alltså ett internationellt krav på nationellt förbud av kvinnlig könsstympning. När det gäller stater som ej ratificerat någon av konventionerna är de ändå bundna. Det förhåller sig så därför att FN:s Deklaration för mänskliga rättigheter har uppnått sedvanerättslig status. Det betyder att samtliga stater i Världssamfundet bundna till dess innehåll. Eftersom den i princip förbjuder kvinnlig könsstympning är det alla staters plikt att se till att deras innevånare inte utsätts för detta brott mot deklarationen.

Sverige är det land som har den mest långtgående lagstiftningen mot kvinnlig könsstympning av alla konventionsparter. Här finns en särlagstiftning med hög straffskala och ett upphävande av principen om dubbel straffbarhet. I den värst drabbade världsdelen Afrika har ungefär hälften av staterna genomfört förbud. Samtidigt kan man konstatera att kvinnor fortsätter att könsstympas i mycket stor utsträckning. Reglernas genomslagskraft är med andra ord svag. Frågan är vad det beror på.

Min uppfattning är att det finns olika faktorer som alla bidrar till att kvinnlig könsstympning lever vidare på bred front. Till att börja med kan man konstatera att de internationella reglerna finns i konventioner som behandlats ovanligt lätt samt av parterna. Särskilt avser jag då Kvinnokonventionen. Många stater verkar helt ha haft suveränitetsprincipen framför ögonen när man ratificerat denna traktat och därför på olika sätt låtit sin egen vilja gå före avtalsinnehållet. Detta märks inte minst genom den ovanligt höga andelen otillåtna reservationer. En stor grupp länder anser att Kvinnokonventionen skall betraktas som ett deklarativt dokument där staterna kan hitta riktlinjer förutsatt att dessa överensstämmer med den interna politiken. Detta tänkande symboliserar den generella ställning som kvinnor underförstått har i den internationella rätten, nämligen som underordnade männen. Framför allt är de mänskliga rättigheterna värda att kritiseras för att hålla isär kvinnors och mäns typiska angelägenheter genom att skilja på olika generationer av rättigheter och genom att dela samhället i en privat och en offentlig sfär, i realiteten en kvinnlig och en manlig. Andemeningen i staternas syn på Kvinnokonventionen är att den är mindre juridiskt relevant än exempelvis ett multilateralt handelsavtal därför att konventionen förknippas med något sekundärt, nämligen kvinnor. Min förklaring till detta är att den internationella rätten bygger på en maskulin norm, vilket får till konsekvens att särreglering rörande kvinnors mänskliga rättigheter måste vara mycket exakt konstruerad för att inte tappa effekt. Annars riskerar den att marginaliseras, då den ”bara” behandlar ”kvinnofrågor”.

Ett annat skäl till att de internationella konventionernas blivit så svaga är att staterna inte implementerar dem eller gör det på ett undermåligt sätt. Numera finns inte så många länder

som öppet försvarar kvinnlig könsstymning som kulturell sedvänja. Trots det tolererar de företeelsen genom passivitet. Min tolkning av situationen är att en konservativ mentalitet lever kvar hos många regeringar även om deras officiella inställning är att de förkastar ritualen. Det faktum att endast en statligt finansierad kampanj mot kvinnlig könsstymning har genomförts i hela Afrika under de två senaste decennierna. Vidare kan rättfärdigandet av de många långtgående reservationerna mot Kvinnokonventionen ses som en spegling av denna tysta inställning. Man vill förbehålla sig rätten att avvika ifrån traktaten när det gäller ”kulturellt känsliga” frågor. Ytterligare en orsak till det dåliga genomslaget är enligt min bedömning att kraven på förbud är främst krav på U-länder ställda av det västerländskt präglade FN. I viss mån vore kriminalisering en upprepning av koloniserarens försök att få bukt med ingreppen under första halvan av 1900-talet. Tredje världen kan med rätta kritisera de mänskliga rättigheterna för att bygga på liberala, alltså västerländska ideal. Icke desto mindre innebär ett uppror emot dessa ideal i det här fallet fortsatt lemlästning av miljontals kvinnor.

I Sverige förekommer, om man skall lita till bristen på rättsfall, ingen könsstymning av kvinnor. Här har man emellertid gjort bedömningar som tyder på att brottet har begåtts i hemlighet, varför man har upphävt principen om dubbel straffbarhet. I andra länder där lagstiftning finns upplever man stora problem med ändra enskilda människors positiva inställning till ingreppet, såväl i väst som i tredje världen,. Detta är ännu en förklaring till varför förbudens genomslagskraft är så torftig. För folk med ursprung i miljöer där ritualen är utbredd är en kvinna ingen riktig kvinna om hon inte är stympad. Operationen är en symbol för oskuld, vilket i sin tur är en förutsättning för giftermål, som i sin tur är en garanti för en trygg framtid. I dessa samhällen är kvinnor i så hög grad underordnade och beroende av män att juridik inte räcker till för att få dem att sluta skada sina döttrar.

Som jag bedömer situationen så är könsstymning ytterst en symbolhandling där kvinnors sekundära position bekräftas genom att deras sexualitet elimineras och därmed kontrolleras. Att det vanligen är kvinnorna själva som genomför själva handlingen kan förklaras med att de i generationer efter generation utsatts för en genusformerande process där ingreppet är ett avgörande moment i förvärvandet av ett feminint genus. Det förknippas så starkt med kvinnlighet att många kvinnor faktiskt vill bli stympade och ännu fler vill exponera sina döttrar för ingreppet. Man upplever inte något förtryck utan är beredd att utstå smärta för att bli en ”riktig” kvinna. Icke desto mindre är det inte männen utan kvinnorna som måste plågas för att ”bli” accepterade. Den tydligt patriarkala strukturen i dessa samhällen innebär ett genuskontrakt som inte endast kräver mental underordning utan även en bekräftelse av denna genom det kvinnliga könets deformation.

Min uppfattning är att könsstymning kan jämföras med västerländska företeelser både historiskt sett och i dagsläget. Sedan antiken har kvinnors sexualitet kontrollerats med varianter av kyskhetsbälten och fysiska ingrepp. Fram till så sent som 1930-talet utförde amerikanska gynekologer clitoridektomi som bot mot psykisk sjukdom. En mindre tydlig parallell är enligt min bedömning att fler och fler kvinnor i väst plastikopererar sig för att bli ”kvinnligare”, särskilt genom att förstora bröstet. Liknelsen kan tyckas långsökt men det finns flera gemensamma nämnare; Båda ingreppen syftar till att förändra specifikt kvinnliga kroppsdelar, bägge omgärdas av sexuell laddning, de sker avskilt eftersom de anses vara kvinnoangelägenheter. Bägge är moment i olika genusformerande processer som resulterar i högre social status. Detta får till konsekvens att kvinnorna närmar sig två olika miljöers ideal: skönhet respektive kyskhet.

Om man tänker sig att kyskhetsidealet i könsstympande världar motsvaras av det skönhetsideal som omger oss i det västerländska samhället är det lättare att förstå att många kvinnor faktiskt upplever att de vill utsätta sig själva eller sina döttrar för operation även om det innebär ett trauma. De positiva konsekvenser som följer väger helt enkelt upp de negativa. Frågan är om man egentligen kan kalla den upplevelsen för äkta fri vilja, och detsamma gäller ”viljan” att riskera hälsan med främmande material i bröstet. Min slutsats är att äkta vilja egentligen endast är att vilja andas, dricka, äta och andra livsnödvändigheter. Allt annat är konstruerat beroende på vilka referensramar man har. När det gäller könsstympling och skönhetsplastik så är referensramarna att endast en opererad kvinna är en riktig kvinna, och eftersom det är vad många lärt sig att sträva efter upplever de en vilja till förändring.

Anledningen till den svaga genomslagskraften hos både internationella och nationella förbud mot kvinnlig könsstympling är sammanfattningsvis inte en enda. Det gemensamma hos alla de skäl som jag har fört fram är emellertid att det feminina ses som något avvikande. Detta gäller såväl juridik som fokuserar på kvinnors problem som den kvinnliga kroppen. Avvikande brukar förknippas med något konstigt och farligt. Det farliga hotar, i detta fall en maskulin maktfullkomlighet, och måste därför kuvas.

Källförteckning

An-Na'im Abdullahi Ahmed *"State Responsibility Under International Human Rights Law to Change Religious and Customary Laws"*

Ur "Human Rights of Women – National and International Perspectives"
University of Pennsylvania Press 1995

Bayefski Anne F. *"General Approaches to the Domestic Application of Women's International Human Rights Law"*

Ur "Human Rights of Women"

Beyani Chaloka *"Toward a More Effective Guarantee of Women's Rights in the African Human Rights System"*

Ur "Human Rights of Women"

Björk Nina *"Under det rosa täcket – om kvinnlighetens vara och feministiska strategier"*

Wahlström & Widstrand 1996

Bring & Lysén *"Materialsamling i Folk rätt"*

2:a upplagan Iustus förlag 1996

Charlesworth Hilary *"What Are Womens International Human Rights?"*

Ur "Women and international Human Rights"
red. Askin & Koenig

Christensen Anna *"Den EG-rättsliga likhetsprincipen versus den europeiska enförsörjarfamiljen"*

ur "Europaperspektiv", årsbok 1999 Nerenius och Santérus förlag

Clark Belinda *"The Vienna Convention Reservations Regime and the Convention on Discrimination against Women"*

American Journal of International Law vol. 85 1991

Cook Rebecca J. *"State Accountability Under the Convention of All forms of Discrimination against Women"*

Ur "Human Rights of Women"

Coomaraswami Radhika & Kois Lisa M. *"Violence Against Women"*

Ur Women and International Law

Romany Celia *"State Responsibility Goes Private: A Feminist Critique of the Public/Private Distinction in International Human Rights Law"*

Ur "Human Rights of Women"

Dorkenoo Efua *"Cutting the Rose – Female Genital Mutilation: the Practice and its Prevention"*

Minority Rights Publications 1994

Esperanza Hernández-Truyol Berta *"Human Rights through a Gendered Lens: Emergence, Evolution, Revolution"*

Ur "Women and International Human Rights Law"

Gunning Isabel *"Women and Traditional Surgery"*

Ur "Women and International Human Rights Law"

Hirdman Yvonne *"Genussystemet"*

SOU 1990:44 "Demokrati och makt i Sverige" Maktutredningens huvudrapport 1990

Holmberg, Hult, Leijonhufvud & Wennberg *"Kommentar till Brottsbalken – del I"*

Sjätte upplagan, Norstedts juridik 1995

Hosken Fran P. "The Hosken Report – Genital and Sexual Mutilation of Females"

Andra upplagan, Womens International Network News 1993

Johannisson Karin "Den mörka kontinenten – kvinnan, medicinen och fin-de-siècle"

Norstedts 1994

Lerwall Lotta "Förbud mot könsdiskriminering i internationell rätt"

Ur "Lika inför lagen" red. Granström Görel

Iustus förlag 1999

Lindblom Anna-Karin "Begrepp och verklighet – om begreppsliga utestängningsmekanismer i kvinnorrätt och folkrätt"

Ur "Lika inför lagen"

Moi Toril "Vad är en kvinna? – Kön och genus i feministisk teori"

Res Publica 35/36 1997 Brutus Östlings Bokförlag Symposium AB

Moller Okin Susan "Justice, Gender, and the Family"

Basicbooks 1989

Niemi-Kiesiläinen Johanna "Våld mot kvinnor och mänskliga rättigheter"

Retfaerd nr. 84, 22. 1999

Omsäter Margareta "Den smärtsamma traditionen"

Invandrarförvaltningen i Göteborg 1995

Romany Celia "State Responsibility Goes Private: A Feminist Critique of the Public/Private Distinction in International Human Rights Law"

Ur "Human Rights of Women"

Sanderson Lilian P. "Against the Mutilation of Women: the Struggle to end Unnecessary Suffering"

Ithaca Press 1981

Simmonds Nigel E. "Juridiska principfrågor – Rättvisa, gällande rätt och rättigheter" upplaga 1:4

Norstedts juridik 1996

Strömberg Tore "Rättsfilosofins historia i huvuddrag"

3:e upplagan Studentlitteratur 1997

Svensson Eva-Maria "Genus och rätt – en problematisering av föreställningen om rätten"

Iustus förlag 1997

Timle Linda – Namnlös artikel om silikonets verkningar i kroppen

Göteborgsposten 1997 03 24

UN Fact Sheet 22 "Discrimination against Women: The Convention and the Committee"

Centre for Human Rights, Genève 1994

UN Fact Sheet 23 "Harmful Traditional Practices Affecting the Health of Women and Children"

Centre for Human Rights, Genève 1995

Wallace Rebecca M.M. "International Law" 3:e upplagan

Sweet and Maxwell 1997

Prop 1981/82:17

Prop 1997/98:55

Prop 1998/99:70

SOU 1995:20

Ds. 1999:3